

KÖNYVESPOLC

SZENTIMREI JENŐ Verses Magyar Krónika¹

Megjelenése óta (1973) kedves olvasmányom Szentimrei Jenő (1891–1959) hosszú időn át, nagy gonddal készített önéletrajának első és egyben utolsó kötete. A könyvben 30, különböző időpontokban, unokájának, Szabó Bálintnak, nem levélformában írt „önéletrajzi levelét” – az író terveinek megfelelően – özvegye három város – Nagyenyed, Sopron, Alvinc – köré csoportosítva szerkesztette benne egybe. Szentimrei Jenő a szabadverset Erdélyben meghonosító, Adyt és forradalmát idéző, kiméletlen, ám finom, belülről, önmagából, családjából, legszűkebb környezetéből induló társadalmi kritikát gyakorló, a századforduló és a két világháború közti időszak termékeny, dinamizmussal teli, élénk közéleti életet élő, sok mindennel foglalkozó erdélyi írója volt. Nyugodtan érezhette volna úgy, hogy szép pályát futott be, hogy eredményes, a közvéleményt formálni, befolyásolni képes író volt, hogy sikerei voltak. Szentimrei mindezek ellenére mindig elégedetlen volt önmagával, munkásságával, ha másért nem, akkor azért, mert szétforgácsoltottnak érezte magát. Úgy, ahogy azt a könyve elejére szerkesztett, előszónak-bevezetésnek szánt *Lászlani vagy lenni?* talányos című írásában is mondta: „Világítani szeretnék, ha még oly halványan, előtetek ezzel a könyvvel is. ...ha megfelelő művészi fokon, kellő mértékűtárral és sugallóerővel ezt mind át tudnám nektek nyújtani, elmondhatnám, hogy behoztam valamit szétforgácsolt életem sok-sok mulasztásából...” (1955).²

Nos, ennek a nagyon is érdekes pályát befutott író-költőnek 1928-ban, éppen 70 éve, arra támadt kedve, hogy megír-összeállít egy verses kis magyar krónikát. Egy olyan könyvecskét, amelyből a számukra kényszerű idegen környezetben élők és iskolázásban részesülő, saját történetükről egyre kevesebbet tudó erdélyi-partiumi magyar gyerekek, de bizony-bizony felnőttek is, széleskörűbben és helyesebben tájékozódhassanak saját történetükről, eleik életéről. Tette pedig mindezt nagyon ügyesen úgy, hogy az értelmi kötődés, az érzelmi közösség kifejezési lehetőségének számára leginkább adott módján; versekben, hosszabb-rövidebb irodalmi alkotásokban, változatos formákban állította mindezt élénk. A 70 évvel ezelőtt megjelent könyvecske nagy értéke, hogy Szentimrei Jenőnek sikerült a Krónikához Kós Károllyal 15 portré-metszetet készíttetnie és Szopos Sándor grafikusmű-

vész 12 rajzával is díszíteni tudta az apró kiadványt.

Könyvecskénk az Előhangon kívül 69 hosszabb-rövidebb versben mutatja be a nagy, az egész magyarság életére kiható eseményeket, folyamatokat (lássunk közülük néhányat: *Humor és Magyar* címmel a honfoglalást; *Szent István koronája* címmel az államalapítást; *Mohács (hármás tagoltságú)* címmel a mohácsi vész előzményeit, a mohácsi csatát, a mohácsi vész következményeit; *Fráter György Erdély közbírája* címmel az ország három részre szakadását, az Erdélyi Fejedelemség kialakulását; *Tordán kimondják a vallásszabadságot* cím alatt a reformáció általános elterjedését; *A Habsburg-ház fűgön kihál* címen Erdély Magyarországtól való elszakítását és közvetlenül Béctől függő nagyhercegséggé alakítását; *Romjaiból megújul a nemzet* címmel II. Rákóczi Ferenc szabadságharca után következő időszak, a XVIII. század lassú konszolidációját; *1848. március 15.* cím alatt az 1848–49-es szabadságharc- és forradalom előzményeit (reformkor), a szabadságharcforradalom eseményeit, kimenetelét és következményeit, *Bach-korszak* cím alatt az abszolutizmus és megtorlás keserveit; *Magyarország a népek háborújában* címen pedig az első világháború eseményeit és elvesztése következményeit. Több vers viszont, úgynevezett portré-vers, történelmünk nagyjait vonultatta fel: *Batonid*, *Szent István*, *Gellért püspök*, *Szent László*, *Róbert Károly*, *Nagy Lajos*, *Toldi Miklós*, *Hunyadi János*, *Kemény Simon*, *Mátyás király*, *Kinizsi Pál*, *Dózsa György*, *János király*, *Fráter György*, *Dávid Ferenc*, *János Zsigmond*, *Károli Gáspár*, *Tinódi Lantos Sebestyén*, *Pázmány Péter*, *Zrínyi Miklós*, *Apáczai Csere János*, *Bocskai István*, *Bethlen Gábor*, *Öreg Rákóczi György*, *II. Rákóczi Ferenc*, *Görgey Artúr*, *Kossuth Lajos*, *Széchenyi István*, *Az aradi tizenhárom* – és mások szerepelnek a könyvecskében.

Szentimrei az eseményekkel és a kimagasló személyiségekkel foglalkozó verseket váltogatva, kronológikus rendbe szerkesztve adta közre. A versek jó, ámbar hagyományos történeti tájékozottságról tanúsítanak. Mindegyikük alaphangja az izzó hazaszeretet, amit erősen átjár a transzvilvanizmus eszmevilága, a tolerancia, a demokratikus felfogás és az irodalmi megformálás igényessége. Nem csoda, ha a könyvecske annakidején hihetetlen gyorsan elfogyott és hamarosan keresett könyvritkasággá lett. Magyarországra aránylag kevés jutott belőle, ami mégis, az drága, megkülönböztetett ajándékként az 1920-as, az 1930-as évek fordulójára neves embereinek jutott. Az a pár példány, amikről ma tudunk, ezeknek az akkor megajándékozott embereknek a hagyatékaiból származik. Érthető, hogy újrakiadása nemcsak a könyvecske 70 éves jubileuma szempontjából jelentős, hanem azért is, mert ezzel az elmúlt félszázad egyik legjelentősebb „nemzetnevelő” kiadványa hozzáférhetővé vált.

¹ *Szentimrei Jenő Verses Magyar Krónikája*. Szopos Sándor és Kós Károly rajzaival. Az Erdélyi Református Egyházkerület Irattérjesztésének kiadása. Cluj-Kolozsvár, 1928.; 112 old.

² *Szentimrei Jenő*: Városok, emberek. I. könyv. Útkeresés könyve. Kriterion, Bukarest, 1973. 9. old.

Hosszan lehetne idézni ebből a magyar krónikából. Ezek nemcsak egy-egy eseményfolyamat, vagy történet személyiség képét idéznék fel bennünk, hanem ízelgethetnénk, a krónika verseit is. Gyönyörködhetnénk Szentimrei Jenő változatos, érdekes és minden esetben magas fokú művészséggel megírt verseiben, mint irodalmi alkotásokban is.

Úgy véljük, hogy nem haszontalan felhívni a figyelmet Szentimrei Jenő hetven évvel ezelőtt megjelent, de ma is idősezerű és értékes verses magyar krónikájának új, jubileumi kiadására.

Dankó Imre

LEGEZA LÁSZLÓ-SZACSVAY PÉTER

Felvidéki utakon¹

A Felvidéki utakon az 1988-ban indult *Élő, szép hagyomány* című könyvsorozat részeként négy kötetben mutatja be az egykori Felsőmagyarországot, a Felvidék természeti, történelmi, művészeti, népi emlékeit, az itt élő népek hagyományait. Végigjárja falvait, városait, műemlékeit, a csodálatos hegyeket, folyóvölgyeket, ismerteti az itt lakók életét, szokásait, ünnepeit, eszközeit. Hatalmas történelmi, egyház- és művelődéstörténeti, művészeti, néprajzi ismeretanyagot közöl a gyönyörű nagyméretű színes képanyag mellett.

A Kárpát-medence északi, zömmel hegyvidéki részét az évszázadok során nevezték Felsőföldnek, Felsőmagyarországnak, az utóbbi két évszázadban Felvidéknek. Észak határait a Kárpátok vonulata adja, dél felé azonban nem volt pontos határa. Sohasem volt önálló tartomány vagy fejedelemség, emiatt nem is húzhatók meg egyértelműen határai. 1918 óta a Felvidékhez soroljuk az elcsatolt Kislőd északi felét és az Alföld északkeleti peremét is, tehát a mai Szlovákia teljes területét. A szerzők azonban a kapcsolódó észak-magyarországi területeket is bejárták, hogy bemutassák, a mesterséges országhatárok nem választhatják el az összefüggő néprajzi, területi egységeket. Sajnos a trianoni békediktátum során Lengyelországba került néhány szépségi falu kimaradt a könyvből.

A középkorban gazdag arany-, ezüstbányászata miatt nőtt meg a terület jelentősége, míg a török hódítás korában erre a szűk sávra korlátozódott a királyi Magyarország területe. Mivel sikerült elkerülnie a török hódoltságot és a vele járó pusztítást, a történelmi Magyarország területén belül ez a rész fejlődött a legjobban, itt maradtak meg műemlékeink a legnagyobb számban.

A szlovákok és a magyarok együttélése több évszázados múltra tekint vissza, a XIII–XIV. századtól kezdve. A középkorban a szlovákság még csak a hegyvidéket népesítette be, de a XVIII. század végére a nyelvhatár délebbre tolódott, s a korábban

vegyes, magyar–szlovák vidékek szinte teljesen szlovákká váltak. A történelmi Magyarországon a szlovákok nem érezhették magukat elnyomva, sokan közülük a köznemesség soraiba emelkedtek, s a vármegyei irányításában is részt vettek. Sok szlovák eredetű család megmagyarosodott, mint például a Kossuth család, de az is előfordult, hogy magyarok váltak szlovákká. A régi felvidéki családok a századok során összeházasodtak egymással, és nagyon szerteágaztak. Érzelmileg némelyek a magyarok, mások a szlovákok felé húztak. 1848-ban sem fordult szembe a szlovákság a magyar forradalommal és szabadságharccal, bár a nemzetiségi törekvések megindultak, a szlovák többségű felvidéki vármegye több mint tízezer katonát küldtek a szabadságharc zászlói alá. A szlovákok az első világháború végén nyilvánították ki elszakadásukat, Trianonban létrejött Csehszlovákia, mely 1938-ig, majd 1945-től 1992-ig létezett. Ma Szlovákia önálló ország.

Ezen a Felvidéken született többek közt Balassi Bálint, Kármán József, Jókai Mór, Tompa Mihály, Mikszáth Kálmán, Madách Imre, Komjáthy Jenő, Reviczky Gyula, Márai Sándor, Szinyei Merse Pál, Csontváry Kosztka Tivadar, Mednyánszky László, Fadrusz János, Lehár Ferenc, Blaha Lujza, Jedlik Ányos, Petzval József, Lóczy Lajos. Számos híres magyar töltötte itt diákeveit, vagy alkotó munkássága kötődik a Felvidékhez, Tinódi Lantos Sebestyéntől Batsányi Jánoson át Krúdy Gyuláig. A történelmi Thurzó, Balassa, Wesselényi, Thököly, Rákóczi, Esterházy, Pálffy, Andrassy, Dessewffy családok számos emléke található itt.

Az első kötet a Felvidék északkeleti részére, Zemplén, Sáros és Szepes megye területére kalauzol el. A bemutatott területen több nemzetiség lakik. A Kárpát-medence északkeleti peremén ruszinok élnek. A háború után itt is megpróbálták a görög katolikusokat beolvasztani az ortodox egyházba. Most már visszanyerte jogait a görög katolikus egyház, de a megosztottság megmaradt. A görög katolikusok ruszinoknak vallják magukat, az ortodox hiten maradtak pedig inkább ukránnak. Lélekszámuk több mint harmincezer. A Kárpátokban élő, és elsősorban pásztorokká váló lengyeleket goráloknak nevezik. Számuk csaknem háromszor, hűségesen őrzik hagyományait, viseletüket.

A múlt század közepén a Szepességben többségében még szászok éltek. Az első telepések a XII. században, II. Géza uralkodása idején érkeztek, és különleges kiváltságokban részesültek. Vásártartási, bányanyitási, vámmenteségi és árumegállító joguk volt. Papjaikat szabadon választották. A 24 szepesi város 1271-ben létrejött egyházi és politikai szövetsége a Provincia Saxorum volt. Élükön a szászok grófia állt. A szepesi városok együtt és külön is önálló törvényhatóságot képeztek, ítéleteiket a saját törvények szerint hozták, jogkönyvük a Zipser Willküher foglalta keretbe életüket. Ügyeikbe senki sem avatkozhatott be, vita esetén egyedül a király bírósághoz fordultak. Vároasaik az egykori gazdaság emlékeit őrzik, hatalmas templomokat és díszes polgárházakat emeltek. Legszebb közülük

¹ 1. kötet: Homonnától Felkág. Mikes Kiadó, Bp. 1994. 2. kötet: Csorbától Nyitraig. Bp. 1995. 3. kötet: Szakolcától Esztergomig. Bp. 1997. 4. kötet: Drégelytől Nagymihályig. Bp. 1998.

Lőcse, melynek egykor több lakosa volt mint Kasának vagy Eperjesnek. A szépsi szász helységek közül kiemelkedik még Igló, Késmárk, Csütörtök-hely, Szepesszombat, Szepesváralja. A második világháború utáni kollektív megtorlás során csaknem a teljes német etnikumot elűzték szülőföldjéről, s az egykor gazdag városok pusztulásnak indultak. Szerencsére az utóbbi évtizedekben megkezdődött a műemlékek restaurálása, így ma nagy részük régi pompájában csodálható meg.

Sáros megye székhelye Eperjes, híres iskolaváros volt, „Tarca parti Athénnek” is nevezték. Evangélikus kollégiumába messziről is elküldték tanulni gyerekeiket az evangélikus családok. Kazinczy Ferenc ezt írja 1781-ben a városról: „Eperjest az is nevezetessé teszi, hogy itt négy nyelv van divatban. Az igazság emberei, a papság, a tanítók és a tanulók mindig deákul beszélnek, az uraságok magyarul, a polgárság németül, és tótul mindenki.” Ma már csak szlovák szót lehet a városban hallani.

Sáros és Szepes megye műemlékekben igen gazdag. Kiemelkedőek a gótikus templomok faragott szárnyas oltárai, melyek a XV–XVI. században készültek. (Lőcse, Bártfa, Eperjes, Kisszében, Csütörtök-hely, Szepesszombat, Szepeskapítalan stb.). A felsőmagyarországi reneszánsz építészlet legtöbb emléke ugyancsak Sárosban és Szepesben maradt fenn. Ezek jellegzetessége a sajátos pártás, sgraffito díszítéses homlokzat. Emlékek közt egyaránt vannak várak, várkastélyok, falusi udvarházak, városi polgárházak, templomtornyok és különálló harangtornyok. (Késmárki vár, Frics, Bethlenfalva, Nagyőr kastélya, Szepesgörgő templomtornya, Szinye, Késmárk, Nagyőr, Szepesszombat, Poprád harangtornya, Eperjes, Lőcse házsorai)

A második kötet a Felvidék középső és északnyugati részét veszi számba, a Magas-Tátra lábaitól indulva, nyugati irányban haladva a Vág völgyében egészen Trencsénig, kitérőket téve Árvába, Túrócba. Majd az Alacsony-Tátrától szintén nyugat felé haladva bejárjuk a bányavárosokat, s a Garam, a Nyitra folyók völgyeiben eljutunk Nyitraig. Az utazás során a vadregényes környezetben rengeteg várat, váromot, kastélyt látunk. Árva, Liptó hegyvidéki építészete a jellegzetes faépítkezés. A Felvidéken itt maradtak meg legnagyobb számban a népi építészeti emlékei. A falvakban mindenütt látni régi műemlék faházakat, többségüket ma is lakják. Az Árva, Liptó, Túróc vidéki szlovákok viseletét több képen örökítik meg a szerzők. A vidék lakosai nagy gondot fordítanak hagyományaik, viseletük megőrzésére.

A Vág völgy a Felvidék egyik legszebb, legérdekesebb útvonala. A táj festői szépségű, és történelmi emlékekben igen gazdag. A folyó helyenként félelmetes szikraszirtek közt halad, melyeken várak, váromok találhatóak, s ezekhez számtalan legenda, monda fűződik (Sztrecsnó, Óvár, Budatin, Litva, Hricsó, Végvár, Trencsén.) Nagybicce egyik legszebb reneszánsz várkastélyunk. A négy kerek sarokbástyás, négyzet alaprajzú épület belső udvarát gyönyörű toszkán jellegű árkaDOS, loggiás folyosó keríti, a falakat magyar és külföldi hősök képei díszítik.

A Felvidék egyik legszebb fekvésű városa, Besztercebánya, már a Garam völgyében található, egyike volt legjelentősebb bányavárosainknak. II. András, majd IV. Béla király thüringiai, szász, bajor, flandriai bányászokat hívott be az országba, és szabad királyi bányavárossá tette Besztercebányát, Selmecebányát, ahol már ősidők óta bányászkodtak. Az aranybányászatáról híres Kőrmöcbánya Károly Róberttől kapott szabad királyi jogokat. A vidék gazdag volt ércekben, elsősorban ezüstben és aranyban. Az Árpádok korában ez a terület adta Európa aranytermelésének negyötödét, ezüstbányászatának egynegyedét. Az Anjouk alatt még tovább fejlődött a nemesfém bányászat, majd a XVI. századtól fokozatosan hanyatlásnak indult. A bányák a múlt századra teljesen kimerültek.

A dimbes-dombos Selmecebánya méltán lett az UNESCO világörökség része. A hegyek közé zárt városka megőrizte középkori hangulatát. A város volt a magyar műszaki felsőoktatás bölcsője. Európában elsőként 1735-ben alapították bányatiszt-képző iskoláját, melyet 1770-ben egyetemi rangra emelt Mária Terézia. Bányászokat, kohászokat, 1807-től erdészeket képeztek itt. Trianon után Sopronba került az egyetem, majd 1959-től Miskolcra költözött a bányász- és kohászkar.

A kötetbeli utazás Nyitrán fejeződik be. A város a honfoglalás előtt az úgynevezett morva birodalom keleti fővárosa volt. Erős vára a tatároknak is ellenállt. 1113 óta püspöki székhely, az ősi vár, a püspöki székhely épületegyüttese ma is uralja a tájat.

A harmadik kötet segítségével megismerkedhetünk a nyugati, délnyugati Felvidék tájaival, városaival, falvaival. Az egykori országhatáron fekvő várostól, Szokolcától indulva bejárjuk a Morva folyó völgyét, a Kis- és Fehér-Kárpátok hegyei közt megbúvó várakat, kastélyokat, majd a zömmel magyarul Kisalföldet, élő hagyományaival, népművészetével, történelmi emlékeivel.

Az egykori koronázó városa, Pozsonyra kevesebb figyelmet fordítanak a szerzők, inkább a kisvárosokat, falvakat járják, ahol az élő hagyomány megismerhető. Mátyusföld a Csallóközről északra, a Kis-Kárpáttól keletre elterülő, aprófalvas terület, néhány jelentősebb mezővárossal. Északi határa egykor egybeesett a magyar nyelvhatárral, de napjainkban az északi rész már inkább szlovák többségű. Békésen megfértek itt a különböző nemzetiségek. Jó példa erre az egymás közelében lévő Magyarurab, Németurab, Horváturab és Tóturab község. Mindegyik őrizte saját hagyományát, nyelvét, szokásait.

Csallóköz egy nagy sziget, mely a Kisalföldből különül el, lakossága az 1940-es évek második felében történt erószakos ki- és betelepítések ellenére is döntő többségében magyar. A dunaszerdahelyi Csallóközi Múzeum néprajzi gyűjteményében láthatók a dunai aranyosok szerszámai is. A Csallóköz egyik nevezetes tevékenysége volt az aranyosmés, melynek művelői feltételesen őrizték titkaikat. Romantikus, de fásztó foglalkozás volt ez, s meggazdagodni nem nagyon lehetett belőle. Csallóköz népviseletében szerepet kapott a kékfestéssel ké-

szült öltözet is. Az ősi kékfestő műhelyek azonban napjainkra sajnos megszűntek.

A Nyitrától északkeletre elterülő Zobor-hegység környékén meghúzódo magyar falvak csoportját Zobor-vidéknek nevezik. Magyar néprajzi szigetet alkot a ma már szlovák többségű környezetben. Ez a legészakibb összefüggő magyar népcsoport a Kárpát-medence nyugati felében, s elszigeteltsége, peremi helyzete következtében számos archaikus jelenséget, vonást őrzött meg. Kodály Zoltán itt kezdte meg néprajzi és népzenei gyűjtését. Az egyes falvakban némileg eltérő népi kultúrát, viseletet őriztek meg, amit a fényképfelvételek részletesen bemutatnak. Bepillantást nyerünk a Zobor-vidéki falvak népi építészetébe is.

A Komárom közelében lévő Martos község, és az Alsó-Garam menti ún. kurtaszoknyás hatfalu különlegesen szép, színes népviseletét szintén megcsodálhatjuk a könyvből. A martosi falumúzeumban láthatók a helyi halászléet tárgyai, egykori használati eszközök, s megtekinthető a gazdagon faragott és festett bútorokkal, színes tányérokkal és kézimunkákkal berendezett szobabelső. Érdemes egy kirándulást tenni ide, hiszen alig néhány kilométerre van az országhatártól.

A felvidéki barangolások során ezen a tájon is értékes műemlékekkel találkozhatunk. Ősi, román korú templomokkal Gútorban, Somorján, Deáki-ban, Bényben, Gimeskosztolányban, Hontvársányban, szép kastélyokkal Vágsellyén, Királyfiakarcán, Tallóson, Galántán, Kistapolcsányban.

A több mint hatszázézer főt számláló felvidéki magyarság egyik központja Komárom. Kevesen tudják, hogy a 37 ezer lakosú város 24 ezer magyar lakosa ma a legnagyobb magyar közösség Szlovákiában, megelőzve Pozsonyt, ahol 20 ezer magyar él. A történelem folyamán Pozsony és Komárom töltött be kiemelkedő szerepet a térségben. De míg Pozsony az országgyűlések révén politikai szerepet kapott, Komárom inkább gazdasági, kereskedelmi, katonai központ maradt. A virágzó gazdasági élete fellendítette a szellemi életét is. Protestáns iskolája 1606-ban alakult, ennek az iskolának volt növendéke Jókai Mór. A város másik nagy múltú iskoláját 1649-ben a jezsuiták alapították, s a később a bencések vették át. Ma is ebben az épületben van az ország legnagyobb magyar gimnáziuma.

A történelmi és kulturális utazás utolsó kötetében a Felvidék délkeleti részét járhatjuk be, a magyar határ mentén, többségében vagy részben magyarlakta területeket, Ipolyáság, Losonc, Rimaszombat, Rozsnyó, Kassa, Nagymihály városokat érintve. Hont, Nógrád, Gömör, Abatúj megyék déli része ez, a palócok földje, míg keleten a Bodroghöz, az Ungi Tiszahát tájegysége. A Felvidéken – egyedülálló módon a Kárpát-medencében – szinte mindenhol éles és egyértelmű a nyelvhatár a szlovákok és magyarok között. Ezért is lehetett meghúzni 1938-ban a történelem talán legigazságosabb etnikai határait.

Nógrád Mikszáth Kálmán, Madách Imre és Kármán József szülőföldje, akiknek emlékei megtalálhatók a könyvből. Gömörben Tompa Mihály emléket követhetjük. A református lelkész költőnek

szobra van Rimaszombatban és Hanván is. Gömör vármegye névadó központjában, Sajógömörben Mátyás király szobra áll, aki a hagyomány szerint itt tanította meg az urakat kapálni. Gömör megye középső és északi része még a középkor végén is igen gyéren lakott volt. Az ercekek gazdag bányavidéken szász, flamand telepesek bányavároskákat alapítottak, s a falvakba ruszinok és szlovákok költöztek. A vidék több templomában is gyönyörű freskók találhatók. Talán szívesen láttunk volna képeket a csetneki, mártonházi freskókról vagy a Szent László-legendát ábrázoló rimabányai, karaszközi, gömörárokai templomokról. Krasznahorka vára és a betléri kastély az Andrássy családé volt évszázadokon át. Ma szépen rendbe hozva a Felvidék egyik leglátogatottabb emlékhelye.

Kassa Magyarország legjelentősebb városai közé tartozott. Talán ezért is annyira megdöbbentő a magyarság fogyatkozása. 1941-ben még a lakosság háromnegyede, 60 ezer ember vallotta magát magyarnak, ma csak 10 ezer, alig öt százalék. A Szent Erzsébet székesegyház gótikus építészetünk remeke. Kriptájában van eltemetve 1906 óta II. Rákóczi Ferenc, akit akkor hoztak haza törökországi bujdosásának helyszínéről. Ki hitte volna akkor, hogy tizenkét évvel később ismét az ország határain kívülre kerül. A Zemplén megyei Borsi szintén Rákóczi emléket őriz. Kastélyában született II. Rákóczi Ferenc, a falon emléktábla, parkjában 1969 óta mellszobra található. A kastély sajnos igen szomorú képet mutat, helyrehozására a szlovák állam nem akar pénzt fordítani.

A felvidéki utazás Zemplén, Ung megyében fejeződik be, az Ondava, Laborc, Ung és Bodrog folyók síkságán. A déli részét, a Bodroghöz a honfoglalás óta magyarok lakják. A trianoni határok kettétörték a felvidéki megyéket, legtöbbjüknél a megyei vagy járási székhely is elválasztották természetes környezetétől, ezáltal halódó határközeli települések sora jött létre. A szerzőpáros legalábbis lélekben összekapcsolja most e tájakat, s magyarországi településekre is elátoogat.

A Felvidéki utakon négy kötetével befejeződött egy sorozat. Elindítója *Szacsavay Imre* volt, aki azt a cél tűzte ki, hogy végigjárja az elszakított területeket, megmutatja szépségeit, történelmi emlékeit, népi értékeit. Erdély három kötete, Kárpátalja, Bácska és Bánság, valamint a Felvidék kötetével összesen kilenc kötet látott napvilágot. Az ötödik kötettől Szacsavay Imre halála után fia Péter vette kezébe a könyvsorozat készítését, barátjával, *Legeza Lászlóval*. Sajnos *Szacsavay Péter* nem érthette meg az utolsó kötet megjelenését, autóbaleset áldozata lett 1997-ben. Kár, hogy nem lehetett teljes a mű, hiszen örömmel vettük volna még Burgenland, Muravidék képes albumát, vagy a Partiumét, mivel az erdélyi kötetek nem érintették Bihar, Szatmár, Szilágy megyék tájait és az észak-erdélyi részt. Ennek hiányában is páratlan sorozatot kapunk, s egyetérthetünk Szacsavay Imrével, aki ezt írta: „Szeretném, ha könyvem látványra segítene mindenkil abban, hogy ismerje és ápolja élő, szép hagyományainkat és becsülje múltját csettles-bollásnaival, dícsőséggel együtt.”

Udvarhelyi Nándor

Fejezetek Marcali Bize városrészének történetéből és néprajzából

A hazai honismereti kutatásokat számon tartó olvasó már sokat hallott a Somogy megyei Marcaliról, és történetének lelkes kutatójáról, Gál Józsefről. Nevéhez fűződik a helytörténeti múzeum megteremtése, a Marcali Helytörténeti Füzetek írása, szerkesztése, s nem utolsósorban – gimnáziumi tanárként – fiatal honismereti munkatársak ki-nevelése. A helytörténeti füzetsorozat 16. száma közös munka egykori tanítványával, H. Rádics Mártával. Ez a szép kötet együttal a somogyi honismereti kiadványok új irányát is mutatja: a korábbi, szinte kizárólag helytörténeti anyagot tartalmazó falumonográfiaikkal szemben, ez megfelelő mértékben tárgyalja a népi kultúra hagyományait is, tehát – ahogy a címe is jelzi – néprajzi tanulmányokat is közöl.

A könyv helytörténeti részében *Gál József* bemutatja Bize környékének településtörténetét: az Árpád-korban itt fekvő Disznófalura vonatkozó adatokat, azt, hogy miként lett Bize a Marczaly család birtoka: az erre vonatkozó 1397-es oklevelet teljes terjedelmében közli is. A község történetére vonatkozóan a kötet Gál József tanulmányain kívül más szerzők (Püspöki Nagy Péter, Csányi Ferenc, T. Mérey Klára, Hajnal András, Szélessy Margit) kisebb írásait is közli, az újkori történet néhány fejezete pedig H. Rádics Márta munkája. A mai bizeiek számára különösen a XVIII-XIX. század története tanulságos: miként történt a német nemzetiségű ősök betelepítése, hogyan alakult ki a mai falukép. Az első és a második világháború helyi eseményeit a szerzők a levéltári dokumentumokon kívül a bizei lakosok emlékezésében mutatják be, s meg tudjuk, hogy a második világháborúban a falu hadszíntér volt, háromszor cserélt gazdát. Megrázó dokumentum a hadifoglyok visszaemlékezése. A helytörténeti rész – igen helyesen – nagy teret szentel az iskola történetének, bemutatják a legjelentősebb tanítókat. A szerzők felkutatják a községre vonatkozó valamennyi helytörténeti dokumentumot, ezek forrásközlése is megtalálható a kötetben.

A néprajzi rész *H. Rádics Márta* munkája, s voltaképpen négy nagyobb témakört ölel fel: az eszterndő jeles napjaihoz fűződő szokások, a lakodalom leírása, a születés és a kisgyermekkor szokásai, és zárásként, 77 hiedelemmondát ad közre a magyar hiedelemmonda-katalógus szerinti elrendezésben. A szerző a néprajzi gyűjtésre vonatkozó ismereteit a kaposvári tanítóképzőben szerezte, az anyaggyűjtés nagyobb részét 1969–1976 között végezte. Munkája elsősorban leíró jellegű, a tudományos hiteliséget alapvető szempontnak tartotta. A népszokások többségét az adatközlők szavaival szemlélteti, s mivel szülőfalujában dolgozott, sikerült a legkiválóbb adatközlőket megszólaltatnia. A legnagyobb dicséret a hiteles nyelvjárási jelölést illeti: hibátlanul jelöli a zárt é hangot, a hosszú a, e hangokat, a bizei nyelvjárást valamennyi jelenségét, ezáltal a nyelvjáráskutatásnak is igen értékes szövegyanyagot szolgáltat. A jeles napok szokásai nagyrészt megegyeznek a környező települések hagyo-

mányaival, de itt megtalálhatjuk a bizeiek német eredetű szokásait is, pl. a hamvazószerdai kakas-sütést, a nagyheti merácsolást (a legények kézi ke-replővel járták a falut, és jelezték a templomi szer-tartások idejét) stb. A lakodalom bemutatása akár egy mai hagyományos lakodalom forgatókönyve is lehetne, közli ehhez a vőfélyrigmusokat is. A néprajzi rész alapos gyűjtést és elemzést mutató fe-jezete a gyermekszülés és kisgyermekkor szokás-anya-ga. A nagy somogyi néprajztudós és mú-zeumalapító, Gönczi Ferenc: *Somogyi gyermek című* könyve alapján végzett feltáró munka (1974–1975-ben) adatai ma már muzeális értékűek. Ehhez a részhez adattár is kapcsolódik, melyben az adat-közlői válaszokat szó szerint közli, ezzel lehető-séget teremtve a kutatóknak adatai felhasználásához. A könyvet záró hiedelemmondák (a boszorká-nyokról, a garabonciásról, a „tudós” kocsisról, csordásról, kanászról, a javósról, a természetfeletti lényekről stb.) betekintést nyújtanak az itt élő nép hitvilágába. A könyvet térképek, fotók teszik szemléletessé.

A könyv megszületését a szülőföld szeretete ins-piráltta. Mindannyiunk számára nagyon megszív-lelendők H. Rádics Márta (bizei lévén, ő volt a ki-advány létrehozásának lelkes intézője) zórt sorai: „A falut fiataljai ... elhagyták, mert nem biztosította számukra a megélhetést, gyerekeik iskolába járá-sát, jövőjüket. Új ház az elmúlt évtizedekben alig épült, kultúrháza programok nélküli, boltja bezárt, postája részleges munkaidővel működik... lakói megöregedtek, házai üresen, vagy egy-egy lakóval árválkodnak. Senki sincs a faluban, aki igazán fig-yelne az ott élők sorsára. Könyvünk megjelenése legyen határákő a falu életében. Zárja le a stagnáló jelent, s az otmaradt ősök kisszámú utódai és a lassan népesedő falu lakói indítsák el összekovácsoló-dását, közösséggé alakulását, hogy elindulhasson egy holnapi, értékekkel büszkélkedő városrész fej-lődése.” (Mikszáth Kálmán Általános Iskola, Mar-cali)

Király Lajos

SZÉKELYNÉ KÖRÖSI ILONA

Kecskemét anno ...

Képek a régi Kecskemétről

A kötet borítójáról négy kellemes megjelenésű ifjú hölgy néz ránk. Kik ők? Muraközy Pál és Sár-közy Mária leányai a Fanto fényképész műterem 1901 után készült felvételén. Külsőjük hasonló, de amiben mégis különböznek: szoknya- és blúzfo-d-raik számában és hosszában, az ujjfodrok csipkéjében és minden bizonnyal érdeklődésükben, lelki-világukban, jövőjükre vonatkozó elképzeléseikben is. Lapozunk bele a kötetbe, és az ott látott fényké-pek alapján próbáljuk meg kirakni azt az épített-, társadalmi- és kultúrkörnyezetet, amely kirajzolja e négy kisasszony lehetőségeit a századforduló Kecskemétjén az 1940-es évekig. Milyen is lehetett az ő „régimódi történet”-ük?

Az 1870-ben kapott törvényhatósági jog birtokában indult meg a város fejlődése. A század utolsó harmadában már álltak a nagy felekezeti átépített vagy új templomai, oktatási intézményei. A magán-nőnevelőintézetek után 1875 őszén kezdte meg működését a polgári leányiskola. A református tanítóképző és főreáliskola szintén 1875-től, már helyben kínál felsőbb képzést. A városnak 1896 óta állandó színházépülete, 1875-től múzeuma, 1913-tól mozija van. A XIX. század közepén Beretvás Pál által épített szálloda és vendéglő 1871-ben már emeletráépítéssel bővült. A képek tanúsága szerint századunk elején már drogériában, gyógyszerárban, áruházban és divatáruházban is lehetett vásárolni. Működött egy Singer varrógép lerakat és az 1930-as évek felvételein kelme- és kékfestő műhely, valamint fűszer-csemege üzlet látható. A városias életmód feltételei és tartozékai ezek, akár a bankok, a villanytelep, a gőzmalom, vagy a Duna-Tisza közti Mezőgazdasági Kamara, melynek egyik irodájában készült felvétel a tudomány jelenlétét illusztrálja. A város lakóházairól is láthatunk néhány fotót. Ezek egy része a régi építész falusias kis házakat vagy a helyükön emelt bérházakat és középületeket mutatja. Ízeltőt kapunk a polgári lakásoknak nevezett házakból is. A város mindennapi életéből hozott képek, néhány kivételtől eltekintve (piac, planetás, úrnapi körmenet) a mesterségek és művelők köréből való. A Cigányváros fényképei, a cipőgyári és mulakatos üzem „tablói”, a golyózó gyermek és a szegények ebédjét bemutató felvétel más életutakat is prognosztizál a város ifjúsága számára.

A fényképező műterem egyaránt őriz számunkra fontos tudnivalókat, vagy felkelti kíváncsiságunkat. Megismerhetjük Sándor Istvánt, az egykori polgármestert és népes családját, több kecskeméti polgárt és barátai társaságot. Eltűnődhetünk például azon, hogy Soós Gábor református gimnáziumi tanár vajon rokonságban áll-e Soós Károlyval; Soós Mili testvére, netán felesége-e Károlynak, de azon is, hogy mikor és kinek a műtermében készültek ezek a felvételek. Bevallom, szánakoztam a kínzó divatba öltözött Magyar Károlyné láttán és elmosolyodtam a derűs ifjú párt nézve, akit Fanto örökített meg egy 1903-as felvételen. Más képek részleteit figyelve az tűnik fel, hogy Széll Jánoska 1871-ben ugyanazon a széken ül Fanto gépe előtt, amelyen az egyik Muraközy lány ül három évizedes műva. Megannyi portré, csoportkép (nem mind műtermi!) böngheszhető még a családi, iparos vagy diák fajtából a további évtizedekből is.

Megidézték múlt – átélő történelem cím alatt csoportosítja a kötet a történelem Kecskeméten lezajlott eseményeit, illetőleg azokat az ünnepeket megörökítő fényképeket, amelyeket jeles elődeinkre (Szt. István, Kossuth Lajos, Katona József) emlékezve a korszak prominens képviselői (főherceg, kormányzó, miniszter) jelenlétével rendezett a város. Ünnepi hangulat megörökítői a Hírös hetek alkalmából készült felvételek és a sok-sok iskolai – rendezvény, népmulatság képei. A sportot csak az 1927-es nemzetközi sakkverseny résztvevőiről készült fénykép képviseli – igaz, nemzetközi nagymesteri és világbajnoki fokon.

Kecskemét mezővárosi jellegét a kötet két záró-anyaaga mutatja be, amikor a városkörnyéki pusztát, tanyákat és az ott élőket láthatjuk munka közben. E néprajzi jellegű témát folytatja a Vendégváro Bugac című fejezet a pásztorélet képeivel és a külföldieknek szánt programokkal.

Az összeállítás eredményeképp lapozgatni való képeskönyvet tartunk a kezünkben – és ez méltánylandó szempont –, de a szerző tudományos igényvel lépett fel. Több függeléket és jegyzetet csatolt a kötethez, ám ezek, sok esetben együttvéve sem tudnak megfelelni a tudományos feltárás követelményeinek. A képek adatait (cím, fényképező neve, felvétel dátuma) szétszórva közli és gyakran hiányos marad. A nincs adat, ismeretlen fényképező stb. kitétel is szükséges információ! A túl sok-túl kevés, illetve lényeges-lényegtelen adatok közlésére a 187. és 188. számú felvétel az egyik példa. A kötet célja kell hogy eldöntse mi a szükséges és elégséges ismeret a felhalmozottakból. Azt egyetlen apparátusból sem lehet megállapítani, hogy a város fényképezői közül Fanto Bernát, illetve Fanto Lipót jegyzi és mikor a Fanto Fotót-t, esetleg mindketten? Azt sem, hogy melyikük, vagy mikor melyikük társult Brenner, Kluge vagy Parragh fényképpésszel. Ha egy képet Czecz Márton munkájaként tartunk számon és idejét ismertnek állítjuk, akkor egy teljesen nyilvánvaló személyi, műtermi és időbeli azonosság és egyéb részletbeli megfelelés esetén miért csak valószínű Czecz személye és miért más az időpont? (ld. 74. és 75. old.) A Jeles épületek című segédlet és a Kecskemét-belváros térkép már szinte útvesztővé teszi az eligazodást. Aki próbálta, az tudja, hogy milyen manőverekre kényszeríti a kötet használóját egy épület, mondjuk a Törvényszék felvételének megtalálása, a tudnivalók összeszedése: fényképről vagy levelezőlapról került a kötetbe, ki készítette és mikor, mi köze van a Törvényházhoz, az Igazságsügyi Palotához, a Városi és Megyei Bírósághoz, de ezek után is van még kérdése.

A kötet zsúfoltságán, előnytelen anyagrendezésén a szigorúbb válogatás is enyhíthetett volna. Hibás képek bemutatása egy parttalan válogatás esetén indokolatlan és a nyilvánvaló gesztus miatt elhelyezett fényképek amúgy is szinte kiesnek a könyvből. A tartalmi összefogottság hiánya, a mindent meg akarok mutatni vágya, a mindent elmondok (amit tudok) szándéka a könyv „megjelenésén” is látszik. Egy, az összeállítás következettségére és arányaira ügyelő kiadó szerkesztő és könyvtervező tipográfus növelhette volna a kötet sikerét és akkor az író-szerkesztő elkerülhette volna a részben itt taglalt, de teljesen fel nem sorolt hiányosságokat. A beszorított, oldalanként ismétlődő könyvcím, a megengedhetetlen címlap-verso, a „még tegyük bele ezt is” elvén szertetlenül kapcsolódó segédletek is hozzájárultak a kötet előnytelen kivitelezéséhez.

Kritikámmal arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy ma, amikor a fényképeket műtárgyként és történeti értékűként gyűjtik a múzeumok és a magánszemélyek, a műtárgypiacon jelentős összegeért forog, akkor nagyobb körültekintéssel és meg-

fontosabb, szigorú téma- és képválogatással kell eljárni egy gyűjtemény könyvi megjelenítésekor. Korrigáló újabb kiadásokra alig van mód, a visszaköszönő fénykép nem a legjobb ajánlólevél ennek a drága kiadványtípusnak. Csak történész, muzeológus fényképész, kiadói szerkesztő, könyvtervező tipográfus és a nyomda felelősségteljes együttműködése eredményezhet jó és szép munkát, hiszen könyv esetében ez kettős követelmény. (Kecske-mét, 1998.)

Stockné Horváth Mária

DR. VIRÁG ÁRPÁD

A Balaton múltja és jelene

Több mint kétszáz évvel ezelőtt, 1780-ban jelent meg az első magyarul nyomtatott írás a Balatonról a Magyar Hírmondó-ban, ami röviden arról tudósított, hogy az előző év nyarán új révátkelőt létesítettek Kővágóórs és Boglár között. Magáról a tóró az első magyar nyelvű ismertetés Vályi András Magyarországnak leírása című művének 1796-ban megjelent első kötetében olvasható.

A Balaton rendszeres kutatása azonban még csaknem száz évig váratott magára és csak 1891-ben kezdődött meg a Magyar Földrajzi Társaság keretei között, Lóczy Lajos indítványára egy hatalmas méretű, átfogó kutatómunka, amely 28 éven keresztül tartott. E munka eredményeit folyamatosan adták ki, összefoglalóját több mint 6000 lap terjedelmű monográfiában tették közzé. Az utolsó rész tanulmány megjelenése után joggal állapították meg a kortársak, hogy nem csak a kutatások eredményei „grandiózusak”, hanem a mű terjedelme is, mivel a magyar és német nyelvű kiadás kötetek egymás mellé rakott sora a könyvespolcon 110 cm-t foglalt el, alig 10 cm-rel kevesebbet, mint a Révai Lexikon kötetei.

Dr. Virág Árpád most megjelent munkájának műfaját nehéz pontosan meghatározni. Tartalmát tekintve talán monográfiának lehetne nevezni, de csak szélesebben értelmezve, hiszen nem „szűkebb tárgyra” vonatkoznak a benne foglaltak. Mivel az 1897 és 1996 közötti száz év (sőt esetenként ennél régebbi) tudományos-műszaki vizsgálatok eredményeit foglalják össze a könyvben tárgyaltak, ezért sok benne a tudományos megállapításokat kritikailag összehasonlító elemzés. Az Országos Vízügyi Főigazgatóság által gondozott kiadvány adattömege alapján a Balatonnal foglalkozó vízügyi, környezetvédelmi szakemberek számára „kézikönyv”-ként is szolgálhat. Leginkább azonban a balatoni kutatások és műszaki fejlesztések történetét és eredményeit összefoglaló és kritikailag elemző, a gyakorlati tapasztalatokkal egybevető tudományos ismeretterjesztő könyvnek tekinthető. Olyannak, amiben mindenki, aki a Balaton múltját és jelenét (a közelmúltját) részletesebben szeretné megismerni, megtalálja benne az őt érdeklő részt.

A szerző könyvének mottójául Entz Géza és Sebestyén Olga 1942-ben megjelent *A Balaton élete*

című munkájából választotta az alábbi gondolatot: „A Balaton életközössége önszabályozással igyekszik a változásokat helyrehozni, s ha azok bizonyos határon belül esnek, a tó élete az évszaki változások ritmikus ismétlődésével lüktet tovább. Ha azonban oly változások lépnek fel, amelyek a tó élete nem tud visszaalakítani, az egész életközösség alkalmazkodik az új körülményekhez. Tavunk élete nem áll meg az időben, hanem továbbhalad, s ezt a haladást a természet hatalmas erői és az ember értelme irányítja.”

A több mint 900 oldalas kötet által tárgyalt kérdések közül biztos sokakat érdekel a tó szabályozások előtti természetes állapota, folyamatos feliszapolódásának okai, az eutrofizáció hatása a víz minőségére, a Balaton élővilága és nádasai, a növényevő halak, valamint az angolna betelepítése és a tömeges halpusztulások okai, a tó vízminőségének és természeti környezetének védelme, vagy a balatoni üdülőkörzet igazgatása és fejlesztésének szervezeteire vonatkozó legfontosabb jogszabályok és programok stb. Csak felillantani lehet a könyv gazdag tartalmát. A tárgyalt témakörök sokrétűségének szemléltetésére álljon itt a kilenc fejezet címe: I. A Balaton vízgyjűjtője és partmenti övezete, II. A Balaton vízrajza, III. A Balaton térképezése és szabályozása, IV. A Balaton vízének jellemző tulajdonságai, V. A Balaton vizének, üledékének és parti övének élővilága, VI. A Balaton nádasai, VII. A balatoni halászat, horgászat és halgazdálkodás, VIII. A Balaton vízminőségének és természeti környezetének védelme, IX. A Balaton-üdülőkörzet igazgatása és fejlesztésének szervezetei.

A szerző feltárta a Balatonnal foglalkozó publikációkat és elkészítette azok bibliográfiáját. Az irodalomjegyzék tartalmazza azoknak a szerzőknek a könyveit, tudományos közleményeit és kiadványait, amelyek 1896 és 1995 között jelentek meg. A szakirodalmi felsorolás valamennyi szakterületre kiterjed és néhány, a Balaton érintő általános írásművet is magába foglal. Az irodalomjegyzék összesen 1150 tudományos dolgozat, szakcikk, könyv, kiadvány és néhány kézirat adatát tartalmazza – ez idő szerint a legbővebb Balaton-bibliográfiának tekinthető. A terjedelmes munkában való eligazodást tárgymutató segíti.

A könyv helyenként hosszabban idéz – különösen a régebbi szerzőktől – olyan ma is helytálló megállapításokat a rájuk való hivatkozás helyett, amelyek ma már nehezen hozzáférhetők az olvasók számára. Az idézetek némely esetben az adott kor szellemiségének az illusztrálását is szolgálják.

A gondos, tartalmas munka hasznos kézikönyv, forrásmunkája, olvasmánya lehet mindenkinek, aki a Balatonnal hivatásszerűen foglalkozik, vagy legnagyobb tavunk története, fejlődése, környezeti állapotának alakulása után laikusként érdeklődik.¹

Dr. Szlávik Lajos

¹ A gondos kiállítású kötetet – az Országos Vízügyi Főigazgatóság anyagi támogatásával – az Egri Nyomda Kft. készítette. Az érdeklődők beszerezhetik a Vízügyi Múzeum, Levéltár és Könyvgyűjtemény központjában (1054 Budapest, Alkotmány u. 27., telefon: 332-8515 telefax: 311-6899).

Budapest teljes utcanévlexikona¹

Fővárosunk megalakulásának 125. évfordulójára jó néhány olyan könyv jelent meg, mely a honismeret kutatási körébe tartozik. Ezek részben vagy félig készen már régi idő óta kiadásra várnak, míg mások új kutatások eredményeként láttak napvilágot. Ezek a könyvek felhasználva az előző feltárások eredményeit új kutatásokra támaszkodnak, mint ahogy ez a most bemutatandó könyv esetében történt, melyben az eddig elért megállapításokat megfelelő forráskritikával felhasználják.

A legrégebbi utcaneveket a benne élő lakosság adta, melynek használata egy idő múlta általánossá vált. Ezek a középkorban, de az újkorban sem nagyon változtak egészen addig, amíg a XIX. század második felében a hagyományokkal nem vagy alig törődő hivatalos helynévadás, a régi elnevezéseket szinte teljesen meg nem semmisítette. Budán és Pesten a török uralom megszűnésével eltűnt az a néhány török utca, tér elnevezés, márcsak azért is, mert a lakosság nagyobb része nem értette. A német utcanevek lefordítása, magyarral történő helyettesítése az 1840-es években kezdődött el. *Döbrentei Gábor* (1785–1851) jeles költő és műfordító 1844-ben 37 magyarosítást ajánlott, melyek többsége a mai napig megtalálható. Így többek közt: *Wolfwiesen* = *Farkasrét*, *Sonnenberg* = *Naphegy* és a nem egészen fordítás: *Krutzenwinkel* = *Kurucles*, melyhez mindjárt egy mondat is költött. Az 1848–49. évi szabadságharc idején néhány térnek és útnak más nevet adtak, mint pl. Pesten a *Hatvani utcából* lett *Szabad sájtó utca*, az *Egyetem tér Március 15. tér*; Budán az *Úri utca Batthyány utca*, *Bécsi kapu utca Kossuth* nevére kapta. 1849 utolsó hónapjaiban a járási biztos a régi neveket állította vissza. Ez egy korai esete annak, hogy a hatalom, a politika beleszólt az elnevezések kijelölésébe.

Ráday Mihály alapos bevezetőjében megállapítja: „Örökös vita, hogy mi fontosabb: egy hagyományt őrző utcaelnevezés, vagy az, hogy jelentős személyiségről neveztek el a közterületet.” A XX. században egyre inkább a „nagyság” mértékévé vált, hogy valakiről halála után, de sokszor már életében is utcát neveztek el. Ez a század második felében kiegészült azzal, hogy a különböző politikai irányzatok hatalomra jutva, felülvizsgálták, hogy az előző korszak utcanevei megfelelnek-e az általa felállított követelményeknek. Ezzel megindult az utcanevek újjal történő kicserélése. Ennek sokat emlegetett esete a fővárosban *Sugár út* (1883) – *Andrássy út* (1886) – *Sztálin út* (1950) – *Magyar ifjúság útja* (1956) – *Népköztársaság útja* (1957) – *Andrássy út* (1990). Tehát alig több, mint egy század alatt hatszor változott a főváros legjellegzetesebb útja.

Ennél azonban különösebb esetekkel találkozhatunk sok helyen. Az 1970-es években a Pest megyei *Alsónémedi* helyneveit gyűjtve (l. *Alsónémedi*

története és néprajza. Szerk. *Balassa Iván*. Alsónémedi 1980), az utcaneveket is összeírtam. Mikor az egyik utca nevét a fő közlekedési út felől megnéztem: *Marx Károly utca* feliratot láttam, mikor tovább mentem a legnagyobb meglepetésemre ugyanezt az utcát: *Sztálin utcának* nevezték, majd egy sarokkal tovább: gr. *Teleki Pál* nevére viselte. Mikor az egyik helybéli embertől kérdezősködtem, elmondta, hogy a tanácsnak nem volt több pénze, így a régi táblák egy része megmaradt, de különben is mindenki *Haraszi útnak* mondja, hiszen oda vezet. Országosan számos ilyen esettel találkozunk, mert a települések vezetősége nem akart elmaradni, más települések mögött és ez a mozgalom elsősorban a hagyományörző elnevezéseket ritkította, melyek száma napjainkban szinte mindenütt erősen 10 % alá süllyedt.

Magam egy fővárosi tér elnevezésében töltöttem be némi szerepet. *Kodály Zoltán* (1882–1867) a Magyar Néprajzi Társaság vednöki tisztét töltötte be 1945-től haláláig. Már a következő évben felmerült, hogy utcát kellene róla elnevezni és erre a Fővárosi Tanács a *Ménesi utat* tartotta a legalkalmasabbnak, hogy hadd legyenek ott Bartók Bélával egymás közelében. Többeket megkérdezvén egyhangúlag az a vélemény alakult ki, hogy mivel életének egy jelentős részét a *Körönd* egyik házának földszintjén töltötte, ahol később egy múzeumot is ki lehet alakítani, ezért viselje ezután az a nevére. Ezt rögtön megfogalmaztam, mint a Társaság ügyvezető alelnöke, de *Ortutay Gyulával* írtam alá, mert a hatóságok irányába az ő neve a kérésnek súlyt adott. A javaslat: *Kodály Zoltán tér*. A Fővárosi Tanács nem sokára válaszolt és ragaszkodott hozzá, hogy a *Ménesi útból* legyen *Kodály Zoltán út*, mert a körönd „ösmagyar elnevezés” lévén azt védeni kell. Erre rögtön ment a válasz, hogy illenék tudni, hogy a körönd „Rotunde” nyelvújítási szó, mely a magyar nyelvben először 1843-ban fordul elő, az adott térre pedig az 1890-es évektől alkalmazzák. Ezt már kétségtelenül hagyománynak lehet tekinteni, ezért javaslatunk: *Kodály Zoltán körönd*. Ez elől nem lehetett kitérni és lett *Kodály körönd*, és a *Ménesi út* (1893) megtartotta régi nevét.

Ebben az utcanév lexikonban minden régi és használatos fővárosi utca-, térnevet meg lehet találni, annak megjelölésével, hogy hivatalosan mikortól kezdve használták azt. Néhány esetben egy-egy utcanévet részletesebb kidolgozásban is olvashatunk; ezek nemcsak az adatot tartalmaznak, hanem megfogalmazásukban élvezetes olvasmányként is szolgálnak. Ezek közül érdemes megemlíteni néhányat: *Alsó erdősor*, *Bezsilla Nándor utca*, *Hercegrímás utca*, *Hermina út*, *Márton utca*, *Mitayánk utca*, *Vörösmarty tér*. Nagyon tanulságos olvasmány: *Budapest városrészeinek betűrendes felsorolása*, melyben azokat is megemlíti, melyeket ma már hivatalosan nem használnak. Közlik azokat az 1873-tól született fővárosi szabályrendeleteket, amelyek a kerületek határait megszabják, illetve bármilyen vonatkozásban állnak az utcanévadás-sal.

Ráday Mihály bevezető tanulmányának a végén összefoglalja azokat az elveket, melyeket az utca-

¹ A bevezető tanulmányt *Ráday Mihály* írta. Az adattárat *Mészáros György* állította össze. Az utcanévtörténeteket *Buza Péter* írta. Megrendelhető a *Dinasztia Kiadónál*. (1142 Bp. Erzsébet királyné útja 36/b.) és a *Gemini Budapest Kiadónál* (1115 Bp. Fraknó u. 4.)

névadásban érvényesíteni szükséges, ezek egy részét már a megjelent rendeletek tartalmazzák. Így élő emberről nem lehet utcát elnevezni; az újonnan adott nevet 10 évig nem szabad megváltoztatni. A dátumokkal történő utcanévadástart (pl. *Október 6. utca*) lehetőleg kerülni kell. Szorgalmazni kell az irányt jelölő utak, utcák elnevezését (pl. *Üllői út, Kövönyi út*), ami a hagyományos névadásnak egy jelentős részét tették. Talán az egyik legfontosabb megállapítása, ami a nagy európai fővárosokban mindenütt nagy kérdés. „Törekedni kell arra, hogy régi, patinás, Budapest történetében fontos utcanevek helyreálljanak mindazokban az esetekben, ahol ez lehetséges. mint könyvünkben látható, erre kicsi az esély, hiszen a gyakori átkeresztelések miatt alig maradt fenn egy-egy ősi utcánév. De ahol eséllyel lehetőség van erre, és egy hibás, nem túl régi átkeresztelés megszüntetésével ez megoldható, ez az elv is követendő.” Ennél talán ezt a követelményt erősebbre lehetne fogalmazni, de így is aligha hiszem, hogy a politikai nézeteket magába hordozó szempontokat teljesen meg lehetne szüntetni. Ezek pedig a hagyományos elnevezésekkel szemben mindig előnyt fognak élvezni. Messzemenően egyet lehet érteni végső megfogalmazásával: „Az utcaelnevezések során ma már el kell érni egy nagyjából elfogadható, végsőnek tekinthető állapotot, mely után már csak újonnan létrejött, vagy megosztott utcák névadása válik szükségessé. S ha már az elmúlt két században oly gyakori volt a névváltoztatás, jusson a kérdés végre nyugvópont-ra”. Úgy legyen!

A kitűnő kézikönyvnek minden iskolában, közintézményben ott kell lennie, de példát mutathat az ország minden települése számára, hogy ne harkodikjak el az utcánév változtatásokat, mert minden ilyen elnevezés élő, beszédes történelem. (Bp. 1998.)

Balassa Iván

Rábaközi honismereti évkönyv, 1997

Az előző kötet 1996-ban jelent meg, s a mostaniak mind a tartalmából, mind a szerkesztéséből látszik, hogy kiadói nagy igényekkel szeretnék rendszeressé tenni megjelenését. Győrnek, Sopronnak és Mosonmagyaróvárnak van több-kevesebb következtetéssel megjelent honismereti-helytörténeti periodikája, sorozata, jogos tehát a törekvés, hogy a Rábaköz két meghatározó városa is hallasson magáról. Az összefogás létrehozója és az ügy mozgatója a szerkesztő, *Pájer Imre* csornai tanár-helytörténész, aki támogatókat is szerzett az évkönyvnek.

A jó nyomdai kivitelben megjelent illusztrált kötet, első helytörténeti tanulmányát *Kemenesi Ágoston* csornai tanár írta az Első Sopronmegyei Takarékpénztár fénykoráról, az 1872-től az 1947-es államosításig terjedő időszakról, amikor a bank csornai és kapuvári fiókja sokat tett a Rábaköz gazdasági fellendüléséért. *Kemenesi* a pénzintézet igazgatósági jegyzőkönyvei alapján dol-

gozta föl a takarékpénztár üzletmenetét, kapcsolatát és vezetőinek tevékenységét. *Zsebedics József* kapuvári plébános a város környékén élő majoripusztai emberek lelkipásztori ellátásáról írt, személyes emlékek alapján elevenítve föl a második világháború után egyre rosszabb körülmények, sok gáncsoskodás és ellenségeskedés között végzett felemelő munkát, egészen a rendszerváltás utáni szabadabb légkörű időszakig. *Dr. Bertha Árpád* soproni tanár Szilsárkány közigazgatásának és 34 önszerveződő csoportjának, egyesületének történetét foglalta össze a megjelent szakirodalom és levéltári források segítségével. A vági Dalárda és Vegyeskar emlékezeset évtizedeiről *Nagy Imre* helybéli tanár írt, munkáját *Horváth Győző*, a megye egyetlen férfikórusának karnagya folytatta a Vági Rábakör 1987–1997 közötti szerepléseinek, fejlődésének összefoglalásával.

A könyv *Pozsgai László* személyes emlékek alapján, szép stílusú, megrendítő visszaemlékezésében idézte föl a Győr megyei levélték 1944 decemberében kezdődő kálváriáját az ausztriai és németországi megpróbáltatásokon át a belgiumi bányákig. *Ángyán Csilla* csornai fazekas a Csornán 1903-tól egészen 1948-ban bekövetkezett haláláig dolgozó Szabó János „újítós csornai fazekas” munkásságát elemezte, különös tekintettel a hagyományostól eltérő díszítésű edényeire. Megható és megdöbbentő dokumentumokat közölt *Horváthné Takács Judit* rábaszentmihályi tanárnő: a falubeli Pongrácz Antalné leveleit az első világháború poklát járó férjéhez és a Donnál elesett fiának leveleit a második világháború éveiből.

A Neves rábaköziek rovatban *dr. Varga József* kapuvári tanár a város XIX. századi történetének jeles alakjairól, báró Berg Gusztávról emlékezett meg, fölidézte a nagyszerű gazdasági szakember és közéleti személyiség alakját, akit a hálás település díszpolgárává választott. Átmenő érdemeiről szól *Pájer Imre*nek egy csornai nagybérlőről, Hegyfalusi Sugár Sándorról szóló írása. Hegyfalusi 1891-től 1912-ben következett haláláig egy hatalmas birtokon gazdálkodott és segített minden nemes ügyet Csornán (kórház, óvoda, iskolaügy, közigazgatás, tűzoltók).

A csornaiak és kapuváriak összefogásából született honismereti évkönyv több mint kezdet, ígéretes és színvonalas folytatás. Kíváncsiak várjuk a következő kötetet. (Csorna-Kapuvár, 1998. Kiadja a Rábaközi Művelődési Egyesület).

Tuba László

LISZKA JÓZSEF

„Tudománynak kezdetéről”

Több okból is jó szívvel ajánlom a Honismeret olvasóinak figyelmébe Liszka József új könyvét. A legfontosabb talán az, hogy a kötet ráirányíthatja a figyelmet a szlovákiai magyar néprajz történetének elmúlt két évtizedére és mai helyzetére. (A témáról egy másik, hasonlóan friss tanulmányban szintén Liszka közölt újabb összefogla-

lást: A (cseh)szlovákiai magyarság populáris kultúrája (1918–1998). Vázlat. Tóth László (szerk.): A (cseh)szlovákiai magyar művelődés története (1918–1998), 168–206. old. Bp. 1998. A határainkon túli magyar csoportok néprajzi kutatásának feltételei kondíciója ugyanis sokat változott az elmúlt években, sőt, folyamatosan változik napjainkban is. Hangsúlyosan igaz ez a szlovákiai magyar néprajzra, amelyik – látványos eredményei mellett is – igen sok külső és belső ellentmondást hordoz. Az ajánlás okai között van szubjektív is: elfogult vagyok a szerzővel, aki – megítélésem szerint – hosszú ideje a vállán cipeli a szlovákiai magyar néprajz terhének igen jelentős részét. A Budapesten diplomát szerzett Liszka József tevékenysége sok tekintetben a modern szlovákiai magyar néprajz alapjainak lerakását jelenti.

A kötet Liszka „néprajzi publicisztikájának” egy jelentős részét gyűjti egybe, amit azonban a szerző utólagos kommentárjai, jegyzetei lényegében egyszerűen fognak, s gondolkodásának folyamatait jelenítik meg. Két évtized természetéről ad számot a könyv, fejezetei – az egyes történetekre, eseményekre reagálva – a (cseh)szlovákiai magyar néprajz történeti dokumentumaiként is értelmezhetők. A címadó írás 1979 októberében jelent meg a *Vasárnapi Új Szó* hasábjain, az ezt követő dolgozatok Liszka további két évtizedes töprengéseinek, vitáinak, a néprajzról, kultúráról, hagyományról, magyarságról, s számos más kérdésről formált véleményének nyomjelzői. Számomra ebben a műfajban éppen az a szimpatikus, hogy vállalja mindenkor önmagát – akár hangulatait is –, természetes módon közli a világgal helyzetértékelését, s nem ragaszkodik a tudós hivatalosságához, távolságtartásához, ahogyan azt számosan teszik.

Aki végigolvassa Liszka József gyűjteményes kötetét, az meggyőződhet róla, hogy van miről töprengenie annak, aki felelősséget érez a határainkon túli magyar kisebbség sorsáért – ráadásul a gondolkodás eleve több frontot nyit meg ebben a kérdésben. Rendkívül nehéz lehet úgy képviselni a magyarság ügyét, hogy a néprajztudomány ne keveredjen össze a hagyományörzés feladataival és a folklórizmus kérdéseivel. Nehéz lehet úgy megfogalmazni egy kisebbség néprajzi kutatásának feladatait, hogy abban egyszerre érvényesüljenek a regionális sajátosságok és az egyetemes néprajz XX. századvégi elvárásai, a tradíció elemei és a modernizáció elvárható szempontjai – lehetőleg a szélsőségek nélkül. Önmagában sem könnyű feladat a kisebbségi és az egyetemes magyar néprajz elvárásainak egyszerre megfelelni, céljait, feladatait egyaránt megfogalmazni. A szerző, aki kiválóan iskolázott az európai, főleg a német néprajz területén is, képes erre a programadásra és a munka dandárjának elvégzésére is, ám éppen a kötet írásainak publicisztikai műfaja enged némi bepillantást abba, hogy mindez egy ember számára rendkívül nehéz és megterhelő feladat. Ha akarnánk, akkor sem vonatkozathatnánk el attól a tényről, hogy a szerző életének itt érintett szakaszát intézmények születése és bezárása, nem ritkán egzisztenciális problémák kísérik, tevékenysége tehát igen távol áll a tudomány művelésének vegytiszta laboratóri-

umától! Ezeket a tényezőket az írások nem bénítónak, fékzőnek tükrözik, hanem legyőzhetőnek, amik inspirálóan hatnak új gondolatok, eredmények megszületésére, jóllehet e problémák nélkül egyszerűbben megoldható és kezelhető lenne a helyzet. Az útkeresésnek, feladat kijelölésnek, elvi és módszertani tisztázásnak Széküllái és Kharubdi-szei ezek, amelyek között nehéz ugyan hajózni, de rajtuk túljutva tiszta és sima víz vár(hat) a hajósra.

A kötet második része „olvasónapló”, ami mind a témaválasztásban, mind a reflexiókban tükrözi Liszka érdeklődését és felkészültségét. Ugyanakkor ezen írásai nem szokványos recenziók, hanem olyan gondolatok, ötletek jegyzékei, amiket az adott művek olvasása indukált. Ha a kötet szerkezete nem választaná el egymástól a két tartalmi egységet, nem is éreznék azok különbségét, olyanira szerves részei a szerző gondolatmenetének. Írjon akár a gyűjtőmódszerekről, forráskritikáról, szemlélje Ingeborg Weber-Kellerman könyvét vagy a legfiatalabb néprajzos generáció eredményeit, nyilatkozzon és vitatkozzon nemzeti kultúráról, etnikus specifikumokról vagy a kulturális élet struktúrájáról, ugyanazt a gondolatosságot, formálódó érvrendszert, organikus szellemi egységet találjuk meg mondataiban. A szerteágazó gondolat-folyamban jól segítik az eligazodást mind a szerző jegyzetei, mind pedig a barát és kolléga, Lukács László értő bevezetője. Nem könnyű olvasmány Liszka József publicisztikájának füzere, de bizonyos, hogy aki megismerkedik vele, az nem csupán tudásában, információiban gazdagodik, nem csak a határon túli magyarság egy csoportjához kerül közelebb, hanem megerősítést nyer a maga munkájának, hivatásának naponkénti újrafeldolgozásához is. (Ister – Nap, Budapest – Dunaszerdahely, 1998.)

Viga Gyula

CSIFFÁRY GERGELY

A bélapátfalvi keménycserép

Az utóbbi időben Csiffáry Gergely gyors egymásutánban örvezetett meg bennünket szép kiállítási ipartörténeti munkáival. Ezek a munkák kétféleképpen: egyrészt önálló könyvek, másrészt pedig terjedelmes, füzet-könyvnyi tanulmányok, melyek leginkább vagy az egr múzeum (*Agria*), vagy a Heves Megyei Levéltár évkönyveiben (*Archívum*) jelennek meg. Természetesen más helyeken is. Csiffáry munkáit aszerint is két csoportra oszthatjuk, hogy (először) *manufaktúrákról* szólnak-e; illetve, hogy lokalitásokat tekintve *egri*, vagy pedig *Heves megyei tárgyúak*-e vagy sem?

Munkáinak zöme egri, illetve Heves megyei illetékességű és ez azért is fontos, mert Eger elsőrendűen Csiffáry Gergely közvetlen levéltári kutatásokon alapuló, rendkívül adatgazdag munkái emelik előtérbe „iparvidékké, iparvárossá”. Ezt az alapvetően történeti szemléletet, kutatási- és feldolgozási módszert szerencsésen gazdagította határozott néprajzi igényekkel, amelyek valahonnan onnan vették eredetüket, hogy mind néprajztudomá-

nyunknak, mind pedig történettudományunknak ma is vitatott kérdése, hogy az úgynevezett paraszti mesterkedések, a háziipar, a kézművesség, a kisipar, a céhes ipar, a céhes ipar korában a céhen kívüli ipar a történettudomány (ipartörténet), vagy pedig a néprajztudomány (társadalomnéprajz: kismesterségek kutatása) kutatási- és feldolgozási körébe tartoznak-e, vagy sem? Ezekben a kérdésekben – jöhetnek nem látszanak jelentős problémáknak – még a terminológia terén sem alakult ki megnyugtató egyetértés, nem is szólva arról, hogy a tudományági illetékesség tekintetében sem történt figyelemreméltó előrehaladás.

Korábban ezek a tudományági kérdések nem vetődtek fel ilyen erősen, az volt az általános, hogy a különösebben nem szervezett keretek között folytatott ipari jellegű tevékenységeket szinte egyöntetűen a néprajztudomány gyűjtési, kutatási- és feldolgozási hatáskörébe utalták. Viták ezen a téren akkor keletkeztek, amikor az ipartörténetet önálló stúdiumként kezdték vizsgálni. Mégpedig úgy, hogy ezeknek az ipari-, vagy ipar jellegű tevékenységeknek az intézményeit, szervezeteit, illetve ezek történetét kezdték kutatni. Az első ilyen intézmény, illetve intézményrendszer a céh, a céhrendszert volt. A különböző céhek, azután egy bizonyos település vagy táj (például megyék) céhei történetének kutatása húzta meg először a határvonalat és tette fel egyben a tudományági illetékesség tekintetében az első kérdéseket is. További lépéseket ezen a téren, mert csakis az iparfejlődéssel lépést tartani igyekvő történettudomány tett. Nevezetesen akkor és azzal, hogy egyre inkább üzem-, gyártörténet, egyszerűen a nagyipar történetének kutatását, feldolgozását látta feladatának. Az üzem-, a gyártörténet kutatása és feldolgozása pedig vitathatatlanul történettudományi feladat. Ha ehhez még hozzávesszük azt is, hogy az üzem-gyártörténet, a nagyipar történetének kutatása elsőrendű feladatának tekintette a munkavállalók és a munkaadók, a tulajdonosok és az alkalmazottak, a termelők és az adminisztratív munkások közti feszültségek, osztályharc felderítését, feldolgozását; világosan láthatjuk az erőteljes elkülönülést, azt, hogy a paraszti mesterkedéseket, kézművességet, háziipart, kisipart, sőt a céheket, a céhrendszert magát is, illetve kutatásukat-feldolgozásukat a néprajztudomány – pontosítva: a történeti néprajz – hatáskörébe utalta.

Az üzemtörténeti kutatások során „bukkantak rá” kutatóink e sajátos termelési szerkezetre, a már nem kisipari, de még nem nagyipari formára, a manufaktúrára. Nehéz volna megállapítani, hogy a kezdeti manufaktúrákutatások történeti-, vagy néprajzi jellegűek voltak-e. Több e tárgyban tartott konferencia, számos szakmunka megjelentetése mintha arra a megállapításra jutott volna, hogy a manufaktúrák kutatása elsődlegesen néprajzi feladat. Ezt az álláspontot látszik képviselni Csiffáry Gergely összegző jellegű munkája, az 1996-ban megjelent *Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében* című monográfiája is.¹

Csiffáry sokat és sok manufaktúrával foglalkozott már előzetesen is. Közülük ezúttal csak egygylet, az általunk a *Honismeret*ben ismertetett, *A hatvani posztómanufaktúra története* című munkájára utalunk.² Ezt a munkáját is figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy ez az újabb munkája tényleg egyfajta összegzésnek és mint műfaj: monográfia. Már csak abból a tekintetből is, hogy az előbb említett és egyfajta összegzésnek, monográfiának állított munkája *többféle* manufaktúráról szól, azokat rendszerezi. Sőt, egy már nagyon hiányzó jegyzékben működési helyeiként csoportosításban minden Heves megyei manufaktúrát fel is sorol. Míg az ugyancsak említett, *A hatvani posztómanufaktúra története* című munkája *egyféle* tevékenységet kifejtő manufaktúráról, illetve egyetlen mesterségről, a posztókészítésről szól. Ugyanez a helyzet Csiffáry legújabb könyvével; *A belátpátfalvi keménycserép cíművel* is.³

Ehhez a könyvéhez több megjegyzést kell fűzünk. Először is arról kell szólnunk, hogy a belátpátfalvi keménycseréppel, keménycserép-készítéssel-gyártással nagyon sokan foglaltak már, többségükben iparművészet-történészek, mint például a két nagy magyar kerámiakutató is: *Molnár László* 1969-ben és 1970-ben⁴; *Katona Imre* pedig 1972-ben és 1979-ben.⁵ Csiffáry Gergely valószínűleg azért nem foglalkozott már korábban is a belátpátfalvi keménycserép-készítéssel, mert a belátpátfalvi keménycserépet előállító üzemet szinte senki sem nevezte, még kezdeti időszakában sem manufaktúrának. *Molnár László* is, *Katona Imre* is, sőt Csiffáry is mindig *keménycserépgyártásról*, illetve *keménycserépgyárról* beszéltek. Csiffáry új könyvében, leglátványosabb módon a címében is kerüli, kerülni igyekszik a manufaktúra kifejezést. A könyv címében nem is szerepelteti a keménycserépet előállító intézmény nevét, hanem a műhely, a manufaktúra, a gyár megnevezések mellőzésével a benne folyó munkát, illetve a terméket, a keménycserépet veszi címadóul. Ettől függetlenül Csiffáry Gergely munkája a belátpátfalvi keménycserép manufaktúráról szól és szervesen beletartozik egyrészt saját manu-

² Csiffáry Gergely: *A hatvani posztómanufaktúra története*. Tanulmányok Heves Megye Történetéből 13. Eger, 1993. – Ismertetése: Dankó Imre: Csiffáry Gergely: *A hatvani posztómanufaktúra története*. *Honismeret*, 1993. 3. szám. 76–77. old.

³ Csiffáry Gergely: *A belátpátfalvi keménycserép*. *Studia Agrensia* 18. Eger, 1997. 167. old. + VIII. színes (fotó) tábla.

⁴ *Molnár László*: *Az apátfalvi keménycserépgyár 1894 és 1928 között*. (Az) Egri Múzeum Évkönyve VI. Eger, 1969. 221–240. old. – Uő.: *Porcelángyártással kísérletezők Apátfalván*. (Az) Egri Múzeum Évkönyve VII. 1970. 249–255. old.

⁵ *Katona Imre*: *Az apátfalvi kőedénygyártás első évtizedei*. (Az) Egri Múzeum Évkönyve VIII. Eger, 1972. 259–275. old. – Uő.: *Kőedénymanufaktúrák Északkelet-Magyarországon*. Borsodi Történelmi Évkönyv VI. Miskolc, 1979. 21–41. old.

¹ Csiffáry Gergely: *Manufaktúrák és céhen kívüli ipar Heves megyében*. Tanulmányok Heves Megye Történetéből 14. Eger, 1996. 392. old. + 1 térképlap.

faktúrakutatásainak, másrészt pedig az utóbbi időben fellendült manufaktúrakutatások sorába.⁶

Ez a játszadozás a manufaktúra kifejezéssel, korántsem haszontalan. Mert mögötte az a bizonytalanság áll, amit a manufaktúra meghatározása terén érzünk. Véleményünk szerint például nem kellően tisztázott az, hogy mi a különbség manufaktúra és gyár között. Nagy kérdés, hogy mikortól fogva, milyen tényezők megjelenésétől kezdve nevezük a manufaktúrát jogosan gyárnak, például éppen a belpátfalvi keménycserép-, vagy kőedénygyár esetében? 1836-ban, amikor a kőedénykészítés Belpátfalván megindult, határozottan manufaktúráról beszéltek (18. old.: „Apátfalván is létesült egy edénygyártó manufaktúra”). De már a következő mondatokban – anélkül, hogy a belpátfalvi kőedénykészítés módjában, a vállalkozás szervezeti formájában bármiféle változás történt volna – következetesen gyárról, gyártásról beszélnek, mind a források, mind azok alapján Csiffáry. Talán, figyelembevétel az előzőekben elmondottakat, világos, hogy az elnevezés mögött jelentősebb különbségtétel lehetősége is megbúvik. Tudniillik, ha manufaktúráról beszélünk, akkor közelebb állunk a kézművességhez, ami viszont inkább néprajzi, ha úgy tetszik történeti, néprajzi kutatási tárgy, terület, mint a kézművességtől távolabb eső gyár, gyártás, gyárparipar; nagyipar.

Csiffáry Gergely új, a belpátfalvi keménycserépről szóló munkája különben nagyon szép, logikus rendszerezés. Csiffáry jó tárgyválasztását dicséri, hogy egy olyan tárgykörrel ír, amellyel már korábban sokan foglalkoztak. És nemcsak sokan, hanem sokféleképpen is. Vagyis, elérkezett annak az ideje, hogy a belpátfalvi keménycserépről, keménycserépgyártásról eddig tudottakat valaki rendezze, küszöbölje ki az esetleges ellentmondásokat, javítsa, módosítsa a javítani-módosítani valókát és kövessen összedolgozásában valamiféle logikus rendet, netán vezérfonalat. Természetesen ezt a munkát csak olyan ember tudja elvégezni, aki maga is jártas a tárgykörben, ismeri a vele kapcsolatos kérdéseket, sőt sajátmagának is

vannak személyes élményei, véleményei, esetlegesen kutatási eredményei is, aki tehát legalább olyan jártas a tárgykörben, mint azok, akik létrehozták, működtették, ma is csinálják, vagy éppen kutatták, kutatják a témát. Nos, Csiffáry Gergelyt ilyen, ezt a munkát elvégezni képes, alkalmas embernek tartjuk. Feltételezésünkben – áttanulmányozva a kötetet – nem is csalatkozunk. Csiffáry Gergely *A belpátfalvi keménycserép* című munkájában tényleg megalkotta a belpátfalvi keménycserép korszerű monográfiáját.

Bevezetésében röviden összefoglalja a munka célkitűzéseit: létre kell hozni a belpátfalvi keménycserépgyártás történeti néprajzi monográfiáját.

Az első fejezet címe: *A termelés fő kérdései*. Öt alfejezetre oszlik. A keménycserép gyártása című alfejezetben a keménycserépkészítés *technológiáját* ismerteti. Beszél a kétféle kemény-, vagy kőedény-, illetve keménycserép fajtáról; a földpátos keménycserépről és a mészpátos keménycserépről. Kifejtve, hogy Magyarországon a *mészpátos kőedény-, illetve keménycserép* terjedt el. Azon egyszerű okból következően, hogy náluk csak mészpát található. *Az apátfalvi keménycserépgyártás története* című alfejezet kellő részletességgel, bőséges levéltári anyagra építetten tárgyalja a kérdést. Ennek az alfejezetnek az anyaga a további fejezetekben gyakran szerepel, érvényesítve a történetiség szempontjait a nem kimondottan történeti fejezetekben is. A következő alfejezet külön tárgyalja az apátfalvi *vörösedénygyár* történetét. Az ezt követő alfejezet az apátfalvi keménycserép-, kőedénygyár *edényjegyeit* foglalja össze. Fejezetünk utolsó, ötödik alfejezete a keménycserépgyártás *termékeiről* szól funkcionális, minőségi, áralkulási és stílus vonatkozásban. Ez az alfejezet a leginkább néprajzi jellegű és megállapításai számos vonatkozásban egyéni gyűjtésen, kutatáson – és megfigyelésen alapulnak.

A második fejezet (A keménycserépgyártás társadalmi-gazdasági kapcsolatai) három alfejezetre tagolódik. Az első alfejezet a tulajdonosokról, a bérlőkről és az alkalmazottakról szól. Leginkább üzemtörténetinek minősíthető munka, olyan, amelynek minden mondata a lehető legszorosabb kapcsolatban áll egyfajta szociológiai, vagy még inkább társadalomnéprajzi kutatási-feldolgozási célkitűzésekkel. Nagyon érdekes és ugyanilyen szempontból értékes a következő, egymással szoros kapcsolatban álló két alfejezet is: *A gyár hatása a környezetre* és *A gyár helye az iparban*. Mindkét alfejezet kiemeli a belpátfalvi keménycserépgyártást a szűk lokalitás keretei közül és legalább a környezetében értékeli. Bár az utolsó alfejezet, amely a belpátfalvi gyár szerepét az egész iparágban belül vizsgálja, ezen a közvetlen környezeten is jól túlhalad, jóval túlra mutat és a belpátfalvi gyárt olyan távlatokba helyezi, amelyekkel elegendő kevesen számoltak. Talán mondanunk sem kell, hogy ebben a fejezetben messzemenően érvényesülnek az *ipartörténet* szempontjai, módszerei. Még hozzá nem a helyi szempontoknak, körülményeknek-lehetőségeknek megfelelően, hanem a szakma-, az iparág általános, legalább nagy területeken egységes törvényei, törvényszerűségei szerint.

⁶ *Németh Györgyi*: Magyarországi manufaktúrák és más ipari üzemek a II. József korabeli manufaktúratáblákban. Németh Györgyi és Veres László (szerk.): Manufaktúrák Magyarországon I. (Manufaktúratörténeti Konferencia. Miskolc, 1989. október 16–17.). Miskolc, 1989. 7–10., 28–35. old. „A manufaktúra fogalmát és a gazdasági fejlődésben elfoglalt helyét egymástól többé-kevésbé eltérően határozzák meg a történetírás különféle polgári és marxista irányzatai. (...) Ma leginkább a kézi erővel a kézműipari technikát nem meghaladó szinten, de kooperatív munkamegosztásban végzett munka azon szervezeti formájának jelölésére szolgál, ahol a tőke és a munka már elkülönült egymástól. Előfordult azonban az is, hogy a gyár korai formáját látják benne. (...) A manufaktúra más-más hangsúlyt kapott Európa nyugati, középső, illetve keleti részének tőkés fejlődésében, s jellemző vonásaiban is különbözött. (...) Bizonytalanságunkat növeli az a csak részben tisztázott kérdés, hogy egyes iparágak sajátos üzemmformái – például vaskohó, hámor, üveg-huta, papírhalom – az átalakuló feudális termelési viszonyok között mennyire értelmezhetők manufaktúraként...”

A harmadik az Összegzés fejezete. A rövid tényleges összefoglalást, mind a további kutatások, mind pedig a könyv könnyű és eredményes használata szempontjából nélkülözhetetlen „függelékek” követik: a szakfejezések magyarázatai; irodalomjegyzék; a rövidítések jegyzéke; angol nyelvű összefoglalás; angol nyelvű fényképgyűjtemény és a színes képek (fotók) magyar nyelvű listája.

Ismeretünkben máris átléptük a szokásos területi határokat. Két okból is tettük ezt. Először is azért, mert ismertetésünk nem csupán egy könyvre, Csiffáry Gergely: *A bélapátfalvi keménycserép* című munkájára, hanem egy kicsit az előzményeire is, Csiffáry Gergely korábbi ipartörténeti kutatásaira is vonatkozott. A másik ok sem elhanyagolható. Az tudniillik, hogy Csiffáry Gergely ismertetett munkája ténylegesen jó és mind adat-anyaggyűjtését, mind feldolgozását tekintve módszertanilag is példaeértékkel bíró munka, az itt leírtaknál is sokkal bővebb, részletesebb ismertetést érdemelt volna. Már csak a feldolgozás tudományos kapcsolata, az utóbbi időben fellendült és megújult magyar ipartörténeti kutatásokba – feldolgozásokba és ezen belül a manufaktúrakutatásokba való szerves beilleszkedés miatt is.

Így, ilyen gondolatokkal ajánljuk Csiffáry Gergely ezen újabb munkáját is a helytörténettel, honismerettel foglalkozók figyelmébe.

Dankó Imre

LUKÁCS LÁSZLÓ

A mezőföldi tanyák néprajza

A szerző az 1980-as évektől folytat intenzív gyűjtőmunkát a Mezőföldön. E témában született meg bölcsészdoktori disszertációja, amit 1984-ben védett meg a Kossuth Lajos Tudományegyetem Gunda Béla vezette néprajz tanszékén.

A mintegy 100 oldalas könyv 2 évtized kutatási eredményeit foglalja össze a Mezőföldön XIX-XX. század fordulójától fellelhető tanyásodási folyamatok aprólékos, minden részletre kiterjedő vizsgálatával. A szerző kimerítően foglalkozik a téma szakirodalmában felmerülő terminológiai kérdésekkel és összehasonlítja az Alföldön lejátszódó tanyásodási folyamatokat a Mezőföldön tapasztaltakkal.

A köztudatban a tanya fogalomhoz a Nagy Magyar Alföld területe kapcsolódik, pedig már a két világháború közötti tanyakutatók is jelezték, hogy a tanyásodás a Dunántúlon is megindult. A tanya kialakulás lehetőségét a Mezőföld (Fejér, Veszprém, Tolna m.) néhány településén a tagosítás (Dunapentele, Enying, Sárkeresztés), legtöbbször helyen a középső- és nagybirtokokon végrehajtott parcellázás (Aba, Tác, Sárbogárd, Perkáta, Rácalmás, Dég, Kistápe) teremtette meg.

A Mezőföld megkésve kapcsolódott be a tanyásodás folyamatába, nem járta végig annak az Alföldre jellemző fejlődési fokozatait, hanem már a század első felében a legáltalánosabb farmtanyaformát valósította meg. Az itteni farmtanyák gaz-

dálkodását nem nevezhetjük alföldi értelemben vett tanyás gazdálkodásnak sem, hiszen esetükben nem minden esetben alakulhatott ki a tanyás gazdálkodás legfőbb jellemzője: a lakó-, és üzemhelyek megosztottsága. Ezért a határjukban farmtanyákkal települt mezőföldi községeket is csak igen korlátozott mértékben tekinthetjük tanyás településeknek.

A dolgozatot mintegy 40 fekete-fehér fotó teszi érzékletessé, hiszen a képeken nemcsak a hétköznapok, hanem a mezőföldi tanyák világának ünnepeit és bemutatja a kiadvány. A tanulmány végén 10 oldalas német összefoglaló található.

A témát a közelmúltban kezdődött társadalmi-gazdasági változások teszik időszerűvé, hiszen a rendszerváltozás utáni kárpótlási folyamatok nyomán a XX. század végén még fellelhető tanyák több szempontból is izgalmas változások színterei. Az átalakuló mezőgazdaság mintegy üzembázisként alkalmazza a tanyákat, egy részük pedig hétvégi-szabadidős helyszíneként működik. Arra is van példa, hogy a közelmúltban új tanyák is épülnek a Székesfehérvárról délre területeken.

A tanulmány érdeme, hogy felhívja a figyelmet azokra a folyamatokra, amely az itteni tanyásodási folyamatokat elindították. A dolgozat megállapításai helytállóak és előrevetítik annak lehetőségét, hogy a kutatások folytatódjanak. (Szent István Király Múzeum, Székesfehérvár, 1998.)

Szabó Zoltán

Szirtes Gábor két könyve a millenniumi Pécsről

Mindkét kiadvány ugyanarról a városról, korszakról igyekszik képet nyújtani. Az első kötet „Millenniumi Pécs” címmel arra vállalkozott, hogy az 1896-os esztendő időszakára utaztassa az olvasót. A száz évvel ezelőtti Pécs utcáit, köztérzeit barangolhatjuk be. Végigsétálhatunk a legendás Tettyén, az árnyas Sétatéren és ácsoroghatunk az üzletek kirakatai előtt. S megelevenedik a város, benépesülnek az utcák, terek, s az egykori pécsi polgárok mindennapi gondjait, gondolatait is megismerhetjük. Láthatjuk a száz évvel ezelőtti nagy ünnepre zászlódszibe öltözött házakat, közintézményeket: részt vehetünk az akkortájt ünnepélyesen átadott Pécsi Nemzeti Színház előadásain, hallhatjuk az országos híri Pécsi Dalárda hangverseit és kirándulhatunk a Mecsek árnyas turistaútjain.

Szerepelnek ebben a gazdag és színes forgatagban a város gazdasági és ipari fejlődésének legfontosabb objektumai is: így az akkor már európai híri Zsolnai-féle Kerámiagyár, a méltán elismert Angster Orgonagyár, a Bőrgyár, a Sörfőzde és a Littke-féle Pezsgőgyár. A tablóról nem hiányozhat a Pécs környéki szénvagyon legfőbb értékesítője és kiaknázója a DGT sem. Megtudhatjuk azt is, hogyan ünnepelt a város vezetése és a hétköznapok embere, milyen felajánlásokkal tették emlékeztetésre a magyarság ezredik esztendejét.

A millenniumi várost érzékletesen bemutató kötet szerzője rendkívül gazdag forrásanyagra támaszkodik. Közülük az ismert várostörténeti műveken kívül nem hiányozhattak a napi eseményeket hűen visszatükröző korabeli újságok és a visszaemlékezések sem. Pécs 1896-os krónikáját veheti kézbe az olvasó, s az élvezetes, olykor szellemes stílusban megírt kötetbe belelapozva, a gazdag illusztrációk segítségével vizuálisan is megleveledhet előtte a patinás város. E sajtósági korrajz hitelesen tudja felidézni a századforduló dinamikus fejlődő polgárvárosát. S egyáltalán nem véletlen, hogy a szerző nem tudott elszakadni a korszaktól, s gazdag kutatási eredményeire hagyatkozva arra vállalkozott, hogy a város néhány jeles személyiségének életútján keresztül hozza látótávolságba ezeket az alkotó éveket.

Ugyanennek a szerzőnek a *Pécsi Panteon* címmel megjelentetett könyve egyszerre korrajz, helytörténet és nem mindennapi pályaképek-karierek értékes szintézise. Összesen kilenc, jelentős egyéniség portréjával ismereti meg az olvasót, olyanokéval, akik életútja, egyéni és közösségben felvállalt feladatai és tettei szorosan összefonódtak városunk dualizmuskori történetével.

A kötetben szereplők különböző területeken végeztek hivatásukat. Viszont mindegyikük közös vonásaként említhetjük meg, hogy a korabeli városi polgár erényeivel rendelkeztek. Azaz kitartásuk, hivatástudatuk, áldozatvállalásuk, tehetségük és kreativitásuk révén a századvég polgári társadalmának vezető alakjaivá válhattak. Akadt köztük olyan, akinek neve nem vált országos hírűvé, mégis áldozatos munkájával a város fáradhatatlan motorja volt. Pl. *Reéh György*, aki a városi tanács alkalmazottjaként szinte mindenésévé vált a város közügyeinek, társadalmi életének. De megtaláljuk az egyházfit is *Dulánszky Nándor* megyéspüspök személyében, aki csaknem 20 esztendő szolgálat után éppen a millennium évében hunyt el. Nevéhez többek között a Székesegyház hosszantartó restaurálásának megvalósítása fűződik.

Pécs első emberéről *Aidinger János* polgármesteréről a szerző igen alapos szintézissel emlékezik meg. Ábrázolja azt a jelentős városfejlesztési programot, amely fokozatosan formálta át a város arcát, s amelyet utódai is folytattak. A város életében meghatározó gazdasági megújulást három különböző pályaképpel reprezentálta a szerző: *Engel Adolf* vállalkozó Parkettagyára révén szerzett országos elismerést, majd végül nemesi címet is. *Wiesner Raymár* pedig, aki idegenként került a Mecsekfaljára, annak a DGT-nek az alkalmazásában állt, amely pont ebben az időszakban érte el, fejlesztési programjának köszönhetően, legfényesebb termelési eredményeit. A sort városunk talán legszínesebb egyéniségének *Zsolnay Vilmos*nak életútja folytatja, aki alkotó szellemét nagyszerűen kamatoztatta, mint kereskedő, üzletember, gyáros és iparművész. Pécs közéletében mecénás, kultúrpártoló tevékenységével is nagy érdemeket szerzett. A kulturális szférát egyébként szintén három egykori pécsi, illetve Pécsről elszármazott polgár képviseli a kiadványban. *Sirisaka Andor* a korszak

egyik legismertebb tanítóegyház volt, végigjárva a hivatali ranglétra szinte valamennyi lépcsőfokát. A közoktatásban vállalt feladatain kívül ismert volt, mint publicista is. Jobbára a hiedelemvilág és a kultúrtörténettel kapcsolatos írásaival felkelte az érdeklődést.

A szerző érdeme, hogy *Váradi Antal*ról, aki országos viszonylatban is elismert és ünnepezt író volt, gazdag biográfiát állított össze. Váradi még pécsi tartózkodása idején nagyreményű író-költővé vált, de a színpad világa sem volt számára idegen. Ugyanilyen teljességgel rajzolta meg a szerző *Váradi Ferenc* sokoldalú pályaképét is, akit polihisztornak minősít ismertetésében. S talán rá is szolgált erre a minősítésre, hiszen a hosszú kort megélt egykori vármegeyi főlevéltáros színészi erőnyeket is megcsillogtatótt. Mint hírlapszerkesztővel, nap mint nap találkozhattak nevével a pécsiek a helyi újságok hasábjain. Gyakran verselt is, de az ornitológia terén is elmélyedt munkássága során.

A kilenc különböző egyéniség sajtósági életútja elválaszthatatlan Pécs történetétől. A szerző kiváló érzékkel választotta ki azokat az értéktelítő egyéniségeket, akik egyéni sikerei nagyszerűen szolgálták a vidéki kisváros nagyvárossá fejlődését a dualizmus alatt. *Szirtes Gábor* e helyütt ismertetett várostörténeti kötetéi méltó emléket állítanak Pécs dualizmuskori progresszív időszakának és vállalkozó-haladó szellemű polgárságának, s legjellegesebb egyéniségeinek. Mindkét kiadványt látványos, korabeli fényképek, dokumentumok és metszetek illusztrálják, jól kiegészítve az igényes tipográfiai arculatot.

Márfi Attila

DR. TAMÁS EDIT

Komlóská

Örvendetesen megszapordtak Borsod-Abaúj-Zemplén megyében a települések történetét bemutató könyvek. Amellett, hogy 1998 decemberében megjelent Miskolc város történeti monográfiájának 2. kötete, számos város és község önkormányzata készíttette el a közösség múltját – különböző elvárások alapján – bemutató kiadványát. Anélkül, hogy e vállalkozások – nem tanulság nélküli – szakmai, módszertani kérdéseire itt most kitérnék, e munkák sorából csupán a legfrissebbet emelem ki: a sárospataki Rákóczi Múzeum történetésze múzeológusának, Tamás Editnek Komlóskát bemutató könyvét. A munka – megítélem szerint – azért megkülönböztetetten fontos, mert az Abaúj vármegyéhez, majd 1882-től – Zemplénhez tartozó falu népességének története, mint cseppben a tenger, megjeleníti Északkelet-Magyarországot együtt élő népei, vallásai, s a településtörténet főbb jegyét, a regionális nyelvi és művelődéstörténeti folyamatok számos ismérvét. A tematika mellett a szerző felkészültsége, a térség együtt élő népei történetének feltárásában végzett 10 éves kutatómunkája a garancia arra, hogy a kötet nem csupán a komlós-

kaiaknak szól, s bár elsődlegesen az ő önismeretüket, identitástudatukat erősíti, hasznos a régió kutatói számára is. A falu történetét, népességének változását a szerző úgy tárgyalja, hogy az egész térség jellemző folyamataira rávilágít. Különösen a nyelvhátterületek vizsgálatára ért el már korábban is szép eredményeket Magyarország északkeleti részén, ez a tematika a legmélyebben beágyazott jelen munkájában is.

A forrásokban – kezdetben *Komlós* alakban – 1396-tól ismert település történetéből a szerző több önálló fejezetet közöl, bemutatva Komlóska és annak mai határában levő *Solyinos vára* (*Pusztavár*) történetét, a faluközösség létszámának és gazdasági helyzetének XVIII–XX. századi változásait, a közigazgatási helyzet alakulását, a nemesfémhányászat helyi hagyományait, s még számos kisebb-nagyobb kérdéskört. A tematika gerincét azonban a népesség etnikai arculatának problematikája jelenti, különös tekintettel a ruszinok megtelepedésére és nyelvi-nemzetiségi karakterének változására. A szerző a kérdéskört a Kárpát-medence ruszinjainak és Zemplén vármegye népességfejlődésének XVIII–XX. századi alakulásában értelmezi. Rámutat, hogy a térség etnikai arculatának újkori megformálásában a Rákócziak által birtokolt terület gazdasági reorganizációja játszott döntő szerepet: Komlóska 1645-ben, a linzi béke révén lett a család birtoka. Az Északkelet-magyarországi régió Rákóczi birtokai a térség népeinek valóságos olvasztótégelyei voltak: kezdetben az időszakos munkavégzés révén, később a telepítésekkel a magyar, a szlovák, és a ruszin csoportok sokoldalú gazdasági-kulturális kapcsolata valósult meg. Különösen jelentős népességmozgás zajlott a zömmel ruszinok lakta makovicai és sárosi uradalom és a magyar dominanciájú regéci, sárospataki és tokaji birtokok között. Vitatott ma még a ruszinok komlóscai megjelenésének időpontja, de bizonyos, hogy 1592-ben a *bizánci szertartású* hívek már templomot építettek maguknak, s azt *Szent Anna* tiszteletére szentelték fel. A népesség migrációja azonban ekkor még nem zárult le: a magyarok és ruszinok lakta falu lakói közül számosan jobb feltételek közé vándorolnak, az 1712-es összeírásban a telkek 70 százaléka pusztá, s bizonytalan, hogy egyáltalán kontinuuus-e a népesség a XVIII. század új telepésével. A Rákóczi szabadságharc bukása után a település a Trauthson család kezére jut, s innen kezdve a népesség száma a II. József-féle népszámlálásig már 369 főre növekszik (59 házban 68 család lakik.) 1740-ben *Szent Mihály arkangyal* tiszteletére szentelik a falu új templomát. Amikor 1810-ben a király Bretzenheim Ágost Károly kezére adja Regéc és Sárospatak uradalmát, Komlóskán – kisebb számú római katolikus és református család mellett – 494 görög katolikus él, számukra a prédikáció nyelve ruszin. A térség ruszinságának megszervezésében döntő szerepe volt az 1771-ben létrejött munkácsi egyházmegyének. Abban, hogy a ruszinságot Rákóczi hűséges népeként (gens fidelissima) ismerjük, s hogy a ruszinok kultuszában Rákóczi fedjedelmnek jelentős hely jutott, ugyancsak vannak vállalási-felekezeti, egyházpolitikai összefüggések.

Tamás Edit kiterjedt adattár segítségével vázolja fel Zemplén vármegye és Komlóska XVIII–XX. századi népességfejlődését. A szláv többségű Zemplénben a XVIII–XX. században még lezáratlanok a népességfejlődési folyamatok, bár a felekezeti viszonyok (többnyire római katolikus és evangélikus szlovákok, görög katolikus ruszinok) jobbára körvonalazzák az etnikai határokat. A Zemplén déli részére települt szlovák XX. századi kulturális hagyatéka valószínűsíti, hogy egy részük a XVIII. században is kevert lakosságú vidékekről települt át (*szotikok*).

1869-ben Komlóska népességének 91 %-a volt görög katolikus, s bár ugyanez az arány 1920-ban is megismétlődik, azt elmúlt század során – a *természetes asszimiláció* mellett – az etnikai hovatartozás beállását már a boncolult politikai viszonyok is befolyásolták. Ennek különösen éles megnyilatkozása volt 1946-ban a magyar–szlovák lakosságcsere, aminek során Komlóskáról 64 család szakadt ki, s települt át Csehszlovákiába.

Nincs lehetőségem ezen a helyen tovább részletezni a munka tanulságait: Tamás Edit könyve rendkívül adatgazdag, és igen sok fontos gondolatot tartalmaz. Nem elhanyagolható érdeme azonban az is, hogy magában rejt mind egy teljesebb komlóscai falumonográfia, mind a térség népességfejlődés XVIII–XX. századi változásait összefoglaló szintézis megírásának igényét és lehetőségét.

(Kiadja Komlóska község önkormányzata. Komlóska, 1998. 179 lap + 16 oldal színes tábla)

Vigna Gyula

L. JUHÁSZ ILONA Szlovákiai magyar néprajzi bibliográfia (1987–1988)

Bármely tudományos kutatás első feladata, hogy szerbe-számba vegye az elődök munkáját, mert enélkül nem lehet új eredményeket elérni. Ezen jól bevált úton haladnak a szlovákiai magyar néprajzkutatók is és már 1988-ban kiadtak *Liszka József* vezetésével egy 232 oldalas kitűnő bibliográfiát: *A szlovákiai magyar nemzetiség etnográfiai és folklorisztikai bibliográfiája* (A XIX. század elejétől 1986 végéig), melynek gondozásában a Szlovák Tudományos Akadémia Néprajzi Intézete, névszerint *Ján Botík* és a Csehszlovákiai Magyar Dolgozók Kulturális Szövetsége is résztvett, de kétségtelen, hogy a legtöbb munkát a kötet megjelenítése érdekében *Liszka József*, a szlovákiai magyar néprajzkutatás vezető egyénisége, végezte.

A nagy politikai fordulat után két év szlovákiai magyar néprajzi könyvszerzése is napvilágot látott (1991 *Fülöp Laura*; 1992 L. *Juhász Ilona*), melyet most újabb két év követett. Ennek előszavában azt is jelezték, hogy a hiányzó évek feldolgozását rendszeresen végzik, így remény van, hogy nemskóra kezünkben tarthatjuk az adott terület XIX–XX. századot bemutató teljes bibliográfiáját. Nagyon nehéz körülmények között dolgoztak, hiszen a *Duna menti Múzeum* (Komárom), magyar vonatkozású te-

vékenységét a minimumra csökkentették 1996–1997-ben, kiváló szakembereket bocsátottak el és néhány évre megszakadt a bibliográfiai adatok gyűjtése is. 1997 októberében megalakult Duna-szerdahelyen a *Fórum Társadalomtudományi Intézet*, mely létrehozta *Liszka József* vezetésével Komáromban az Etnológiai Központot, mely a néprajzi könyvészeti kutatásokat tovább folytatta. Céljük az, hogy amint az éveket utolérték lehetőleg minden évben megjelentetik az előző év termését.

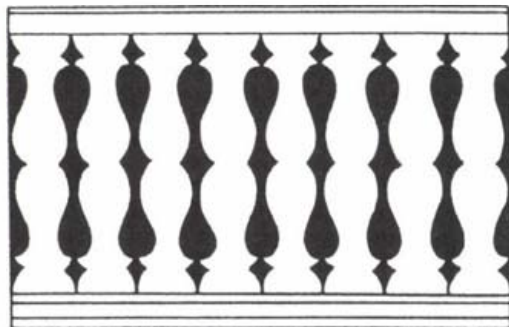
A bibliográfiai sorozat célját *L. Juhász Ilona* így határozta meg: „E kiadványok megjelenítésével elsősorban a néprajzkutatók, valamint az amatőr néprajzgyűjtők munkáját kívánjuk segíteni. Meggyőződésünk azonban, hogy a bibliográfiánkat haszonnal forgathatják majd a helytörténészek, a honismereti kutatók, a pedagógusok és a diákok is, tehát mindenki, aki érdeklődik múltunk és néprajzi hagyományaink iránt.” Ehhez hadd fűzzem még hozzá, hogy segítségével az anyaországi néprajzkutatók és a néprajz iránt érdeklődők olyan segítséghez jutnak, mely munkájukat nemcsak teljesebbé, hanem szebbé is teheti. Apró gyűjtések, cikkek, de tanulmányok is olyan újságokban, folyóiratokban húzódnak meg, melynek eddig nevét se hallottam. Hadd említsek csak néhányat: *Gömöri Szó* (Rimaszombat), *Gömöri Hajnal* (Rimaszombat),

Csermosnya (Dernő), *Kis Építő* (Pozsony), *Nő* (Pozsony), *Szabad földműves* (Pozsony), *Zempléni Szó* (Töketeberes). Ezekben és más társaikban sok esetben folytatásos közlések jelennek meg, melyek egy-egy kérdést több oldalról világítanak meg. Csak egyetlen példa: *Bodnár Lajos: Kasos méhészet az Ung vidékén* 6 folytatásban a *Zempléni Szó* 29. évf. 1988-ban jelent meg, melyhez számozás nélkül még hét közlés csatlakozik ebben az évben.

A bibliográfia a szerzők neve szerint sorolja fel a cikkeket, tanulmányokat könyveket, az utóbbiak címlapját is közli néhány esetben. A könnyebb tájékozódást elősegíti egy szakmutató, melynek segítségével gyorsan lehet tájékozódni, ha valaki a néprajz nagyobb vagy kisebb területéhez keres adatokat. Az alapos földrajzi mutató különösen kedvez a honismereti kutatóknak, akik a magyar és szlovák településnév segítségével azonnal megtalálják saját kutatási területüket. Végül a feldolgozott periodikák jegyzéke tájékoztat bennünket arról, hogy milyen hatalmas munkát végzett a kötet összeállítója.

A *Lilium Aureum* Kiadó rendkívül ízléses, művészi külsővel jelentette a könyvecskét, mely a *Miscellanea Bibliothecae Hungaricae* sorozat első számaként látott napvilágot. (Dunaszerdahely, 1998.)

Balassa Iván

Honfoglalás (Bodó Levente grafikája)

Honvédek (Földessy Péter, Munkács)
A Makói Művésztelepen készült „Itt az idő” sorozatból
(Dömötör Mihály felvétele)